

XVI. ÉVFOLYAM
1926
JANUÁR

MEGJELENIK
MINDEN HÓ-
KÖZEPÉN.

ULT ES JOVO

ZSIDÓ-IRODALMI-MŰVÉSZETI-TÁR-
SADALMI-ÉS-KRITIKAI-FOLYÓIRAT.

MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLISSZTIKUS PÁRTJÁR KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESTI

DR. PATAI JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST — WIEN — BERLIN.

Női-, férfi-,
gyermek-
és bébe-

fehérneműek

Székely Jenő -nél, IV. Kammermayer Károly-
ucca 2. Szervitater sarok.

Vidékre kívánatra árjegyzéket bérmentve küldök.

TATAI BÉLA

KÁRPITOS, DISZITÓ, LAKBERENDEZŐ

Garnitúrák, szalon és matracok raklára

ÜZLET: BUDAPEST, VII. MŰHELY:

KERTÉSZ UCCA 38 AKÁCFA UCCA 45

TELEFONHÍVÓ JÓZSEF 106-36

SZÖNYEGET, RÉGISÉGET

vesz, elad

Telefon: J. 123-59

J. 123-87

Sternberg

D o b - u t c a 2 4

A kis

UNDERWOOD

(Portable) Írógép

irodai, utazási
és magánhasz-
nálatra

10 \$ havi részlet

Underwood Standard

gyári új és újjáépített írógépek
d i j t a l a n bemutatása
országszerte!

GEREBEN BÉLA

Budapest, VI., Andrásy-út 1.

Telefon-hívószám 38-31.

Brilliánsokat, gyöngyöket bárki-
nél drágábban vesz

SZÉKELY EMIL, VII., Király-utca 51.

Telefon: 105-35. (Teréz-templommal szemben)

Rebenwurzl Salamon és Jzidor

Magyarország legnagyobb orth. כשר szalámi- és
kolbászárúgyára

Budapest, VI. Laudon-u. 3/B Telefon: 84-29.

Ajánlják elismert gyártmányaikat a legolcsóbb napiárban
Kétszer naponta postai szétküldés

Árjegyzéket kívánatra küldünk

Meinl-kávé

5, 10, 15 és 20 kg.-os postacsomagokat,
rizs és cukor kivételével,
bérmentve szállítunk vidékre

Ha megbecsüli férje keresetét

csak valódi

Szent István cikória-

kávét vásároljon, — melynek első
koronás királyunk Szent István képe
a védjegye — mert minden félkilo-
grammos doboz sarkában kb. 8000
korona értékű szemeskávészemle van.

**Magyar ipartermék
és kitűnő minőség!**

MULT ÉS JÖVŐ SZERKESZTŐSÉGE ÉS KIADÓHIVATALA BUDAPEST, VI., RÉVAY-U. 14

Felelős szerkesztő és kiadó: Előfizetési ára egész évre: 300.000. — korona. A kiadóhivatalért felelős:
Dr. PATAI JÓZSEF. Megjelenik havonta. Telefonszám 199-55 VIRÁG GYULA, igazgató.

Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára

LILIEN UTOLSÓ RÉZKARCA: AZ ÖRÖK BOLYGÓ

LILIENS LETZTES WERK: DER EWIGE WANDERER

Beilage des Mult és jövő.

A Mult és jövő 1926. évi januári műmelléklete.

Supplément de Mult és jövő

MULT ÉS JÖVŐ

* ZSIDÓ IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁRSADALMI ÉS KRITIKAI HAVI FOLYÓIRAT *

SZERKESZTI: DR. PATAI JÓZSEF * XVI. ÉVFOLYAM, 1926. JANUÁR

ISRAEL ZANGWILL (LONDON): LILIEN ÉNEKLŐ VONALAI

Lilien Moses Lilien azok közé a kevesek közé tartozik, akik nem zártkörű képtárlatokon, hanem a nép széles rétegei közt elterjedő könyvek, folyóiratok lapjain és a grafika populáris eszközeivel hozzák közelebb a művészetet a mindennapi élethez. És mivel így túlnyomórészt a fehérre és a feketére szorítkozik, egészen jelentéktelen az a különbség, amely az ő eredeti rajza és annak mesterséges reprodukciója között mutatkozik, úgy hogy egy Lilien-féle levelezőlap értékesebb, mint akárhány nagyigényű olajfestmény. Valóban, például magam is egy ilyen levelezőlap nyomán ismertem meg az ő művészetét. Az első bázeli kongresszus emléklapja volt.

Kétségtelen, hogy Lilien műveinek első látára lehetetlenség Aubrey Beardsley-re nem gondolni. Ugyanaz a fehér-fekete effektus nála is, mint az angol művésznél, ugyanaz az ösztönös hajlam a dekoratív elemek irányában, ugyanazok a szinte éneklő vonalak, a tömegeknek ugyanaz az ellentétes elhelyezése, a távolságoknak ugyanaz a költészete, — ugyanaz minden, de minő más alkalmazásban!... Amikor így a kettőt együtt szemlélem, mindig úgy képzelem, hogy Oscar Wilde-nek, ennek a notórius erkölcsstelennek az epigrammáit hallom, — Chestertonnak, a harcos kereszténynek a szájából... hiszen mindakettő a paradoxonok nagymestere!...

Már hogy a Beardsley és a Lilien között levő hasonlatosság tudatos, vagy csak véletlen-e, szóval hogy az előbbi tényleg volt-e hatással az utóbbira, azt nem tudom, de nem tartom valószínűnek. Az angol művész 1872-ben született, tehát csak két évvel előbb, mint Lilien és így aligha volt idő rá, hogy műveinek hatása, művészetének iránya befolyással legyen Krakóra, melynek festő-akadémiáján Lilien az első tanulmányait végezte, sőt azt is bajos elképzelni, hogy ez a hatás, pusztán a másolók révén, oly rövid idő alatt eljuthatott volna Münchenbe, vagy Berlinbe, ahová a fiatal mester a lengyel Kárpátokból nemsokára költözött. Valószínűbb,

hogy mindketten közös mesterektől tanultak: a japánoktól.

Walter Pater mondja, minden művészetnek hajlania kell a zene felé.

Joggal írtak annyian Lilien „éneklő vonalai”-ról, amelyek, mint lágy zene, felüdítik a szemlélőt. Egész halom másolat fekszik előttem, közöttük a legkitünőbb festő és rajzoló művészek munkáinak reprodukciói, de egyik sem képes reám olyan mély benyomást tenni, mint Lilien képei. És ennek az az oka, hogy Lilien minden vonala lírai, minden kompozíciója telve van szimfóniával. És Lilien munkáiban találjuk meg az arabeszket is a maga legdúsabban buggyanó pompájában és itt is, mint ahogyan ha Pachmann megüti az egyik fekete vagy fehér billentyűt, a zongora énekelni kezd, énekelni kezd a papír is, ha Lilien ceruzája munkához fog rajta.

Pedig ezeknek a vonalaknak mindegyike maga az acélkemény biztosság és ezért van, hogy Lilien játszi könnyedséggel tud groteszk lenni, anélkül, hogy abszurdá válna és tud fantasztikus lenni anélkül, hogy nevetséges lenne. És ha akár profán, akár morális a mondanivalója, mindig tud annyira dekoratív lenni, mint a modernnek a legfennköltebb, vagy legimmorálisabb mondanivalóikban. Atkutathatod az egész világ festői és grafikai művészetének produktumait anélkül, hogy kedvesebbet találnál közöttük, mint Lilien Jesajása, vagy az az előbb említett levelezőlap, amelyet nekem küldött. S az elképzelésnek ez a csapongása, ez a tündérmese-szerűség sokszor túlfokozódik azokban a képekben, amelyeket a Bibliához készített.

Mint a legtöbb zsidó-művész, Lilien is a hel-lén asszimiláció felé hajlott kezdetben. De csak amikor a koncepciói megteltek zsidó elemekkel, jutott érvényre az ő igazi művészi egyénisége, amely teljesen és tökéletesen a Júda-hoz és a Morris Rosenfeld Gettó-dalaihoz készített illusztrációkban találta meg önmagát.

Lilienben egyesül a zsidó ábrázoló művészet spiritualizmusa a görögének szépségével. Ez az oka annak, hogy Lilien a mai művészetben oly végtelenül jelentős és egyedülálló.

LILIEŒ UTOLSÓ ÁLMAI. Őzvegyének, HELENE LILIEŒ asszonynak levele

Lilien előadása az egyiptomi és a zsidó művészetről. — Beszélgetés a Biblia fáraójával. — Tutan-
kamen sírjában. — „Haláltánc”. — Lilien levele egy jeruzsálemi kivégzésről. — A „Haláltánc”
képei. — Uj Hagada. — Lilien utolsó tervei.

Épp egy esztendeje most, hogy fér-
jem megbetegedett. Az itteni
B'nei Brith páholy estjére ké-
szült, hogy vetített képek kísé-
rében „Beszélő kövek, beszélgetés
Nagy-Ramzesz fáraóval” címen
előadást tartson. Odahaza még
teljesen egészséges volt, de épp amint be akart
lépni az előadás termébe, szívgörccs fogta el. Az
egyik jelenlévő orvos azonnal segítségére sietett
s hozzátartozói mind arra kértük, ne tartsa meg
az előadást, kimélje magát. Férjem azonban
egyáltalában nem volt hajlandó a már egybe-
gyűlt páholytagokat cserbenhagyni s páratlan
lelkierőjével, miután csillapítószeres és boroga-
tások valamennyire magához térítették, annyira
leküzdötte testi válságát, hogy teljes két óra hosz-
szat tudott oly érdekesen és hatásosan beszélni,
mintha semmi baja sem lett volna. Mindaz, amit
mondott, oly bizton hangzott, oly tiszta, oly szép
volt, hogy valódi állapotáról ez az önuralma még
engem is meglepett.

Pedig amint a gyönyörű vetített képek so-
rán, amelyek mind saját alkotásai voltak, végig-
vezette hallgatóságának képzeletét az Arany-
szarvóból Jeruzsálemre át a piramisokig, a
színes, lázasan élénk, szinte varázslatos hatással
beszélő művész ott, karosszékeében olykor pillan-
atokra önkívületbe szédült és többnyire egyálta-
lában már csak ösztönösen mesélt.

Kezdte Konstantinápolyon, beszélt az ejubi mohá-
medán temető sírköveiről, amelyek ott a legkiesebb
magaslatról messzire elcsillogtatják a törökök történel-
mét az Aranszarvóból vízei fölött. És mutatott aztán
más török sírokat, ott, Jeruzsálem városfalai előtt, ama
befalazott aranykapu táján, hol most Omár mecsete áll
a szent szikla köré épülten, amely hajdan a zsidók
templomának dildozó oltára volt, sőt lehet, hogy már
Abrahám is a fiát, Izsákot, Istennek feláldozni készen,
erre a köre fektette volt.

S beszélt Lilien a Dávid tornyáról, Jeruzsálemnek
erről az ősi emlékérről, amely minden duldást, rombo-
lást túlélt, amelyet Titus is meghagyott a város el-
pusztításakor, mert azt akarta elhíttetni, hogy Jeru-
zsálemet nem ő, hanem Isten pusztította el, hiszen
ember hogyan bírna szétdúlui ily
óriásfalakat.

S csodálattal adózó hódolat
hangján beszélt Lilien a zsidó ősök
gigászi építkezéseiről, a palesztinai-
ról és az egyiptomiról. Az óriási
oszlopokat mint faragták ki magá-
nak a sziklahegynek a tömegéből s
amikor az oszlop elkészült, mint ver-
tek talprése alá vájt résekbe fa-
ékeket s vízzel öntözve mint duz-
zasztották feszítővé ezeket az éke-
ket, hogy az oszlop végül lerepesz-
tődött sziklaalapjáról s mint állí-
tották föl ott. Palesztinai romok
körül még ma is égnek merednek
ily óriási oszlopok s hirdetik, hogy
az ősi zsidók építőművészete mily
hatalmas arányú műveket alkotott.

Innen Egyiptom leghatalma-
sabb építményeihez, a piramisok-
hoz, a szfinkszhez, a Memnon-szob-
rokhoz és a Királýsírokhoz, meg az
ősi templomokhoz kalauzolta hall-
gatóságát Lilien. Sírboltok falfest-
ményein mutatta meg, mint szok-
ták volt az óriási kőfaragványokat
tovaszállítani, oly szányszerű alkot-
mányokon, amelyek elé emberek
százait meg százait fogták be iga-
vonókul, akiket a szánra fektetett
kőkoloszsuson álló hajcsárok ostora
verdesett, ösztökélt.

És bemutatta Lilien azokat a
„beszélő köveket”, amelyeken az ősi
ábrázoló művészet megöröklítette az

Lilien az Olajfák hegyén rajzolja Jeruzsálemet
Lilien zeichnet Jerusalem vom Ölberg

Lillien: Őnarckép

Selbstbildnis

Lillien beduin ruhában szentföldi útján

Lillien: Őnarckép Oroszországból

élet egyéb jelenségeit: mint végzi napi munkáját a kovács, az ács, a vadász, a halász, a földműves, mint dolgozik a festő, a szobrász, milyen a papok templomi szertartása, hogyan szoktak áldozni az isteneknek, hogyan a kirdlyoknak.

És bemutatta a piramisok építését. Az ősi egyiptomiak képei ezt teljesen olyannak ábrázolják, amilyennek a biblia írja le: rabszolgák tavakból vizet hordanak agyagkeverésre, más rabszolgák viszik az agyagot a téglafarmáló helyre, onnan pedig megint mások a kész téglát oda, ahol pontos tervek alapján a piramis épül. S mindenütt ott a sok hajcsár, mindenütt csatlog az ostor, a korbács, a dolgozókat hajszó.

Majd az abu-szimbeli sziklatemplom képének tsmertetéseül elmondta Lillien, mint épült II. Ramzesz fárao tiszteletére ez a templom. S az óriási oszlopok körül ime mintha maga a Nagy Ramzesz bontakozott volna ki. Új kép: a nagy fárao valamelyik csatája. A király a harci szekéren áll és nyilat az ostromlott vár felé lövi. Megint más falfestmény vetítése: a bástyáknak támasztott létráról a feltörtetű ostromlókat a vár népe mint taszítja le. Aztán: a fárao mint tér vissza diadalmenetben, kötelekre fűzött foglyok óriási tömegét hucollatva utján. És új meg új képek: II. Ramzesz a Biblia fáraója mint imádkozik. És az ifjú Mózes és az úgynevezett Izrael-émlék, a hieroglifekkel televesett kő, amelyen ez a szó is olvasható: Izrael. És más köveken félreismerhetetlenül sémi arcvonású legyőzöttek mint kedveskednek ajándékokkal a fáraonak s mint kéri, hogy országában letelepedhessenek. Mind a bibliai elbeszélés történelmi hűségének bizonyossága.

És Lillien már Echnaton képét vetített el és beszél a napimádó ertnek királyról, aki tagadta Amont, az istent és helyébe Atont tette meg istennek, a Napot. Forradalmár volt egyébként ez az Echnaton a művészetben is; mert magát és családját tagjait az ősi rajzoló módoctól eltérően teljesen realisztikusan ábrázoltatta. E mellszobrok közül felesége, Nefertitiné és leánygáé, valamint vejé Tut-ench-Amoné valóban csodálatosan szép műalkotások, csupa kedvesség, csupa báj. Az a himnusz pedig, amelyet Echnaton Aton isten dicsőítésére költött, vetélkedik a zsoltárok fonságával s csodálatosan emlékeztet a 104. zsoltárra. De Tut-ench-Amonnak már az új vallást meg kellett tagadnia,

a nép visszakövetelte ősi Amon istenét és mindannak, ami Echnatonra és az ő ujtásaira emlékeztetett, pusztulnia kellett. Pusztá véletlen, hogy az el-amarnai Tut-mose képfaragó műhelye megmaradt s benne a királyi család mellszobrának mintái és Tut-ench-Amon sírboltja berendezésének tervei, amelyek trónszékek és kincsesládák ékítményeiben őrizték meg annak a kurtaéletű realisztikus művészetnek emlékeit.

Amde Egyiptomban — mondta Lillien — nemcsak a kövek beszélnek a multról, hanem azok a mumiák is, amelyek a kairói muzeumban alusszák örök álmukat. Érintetlen mumiák és pólyáikból kibontottak nagy termek egész során végig... S közöttük III. Tutmoseé és fiáé, II. Amenopiszé, Sekeren-Re-é, aki csatában esett el és akinek testén még határozottan látszanak a sebek; III. Ramzeszé, Setié. és fiának, II. Ramzesznek, a biblia nagy fáraójának mumija. Ott álltunk, — mesélte Lillien — a mumiák termében s én áhitatosan és ámulón nézegettem a dicsőséges mult eme tanuit, feleségem azonban unatkozott. Azt mondtam hát neki:

— Gyere elvezetlek a hercegnő aranyékszereihez, nézegesd, míg majd érted jövök.

Visszasiettem nagy Ramzesz mumijához s ahogy néztem-nézegettem, oly elevennek látszott, mintha lélekzenék. S egyszerre csak hallom, hogy valaki ezt mondja:

— Szalam!

Körülpillantottam, de senkit sem láttam, egészen egyedül voltam a teremben.

— Salom! — feleltem és ime hirtelen ott állt előttem dalidssá egyenesedetten Ramzesz és megszólított:

— Ki vagy, idegen?

— Zsidó vagyok, — feleltem, — annak a népnek fia, amelyet te egykor szolgaságba görnyesztettél és amelyet Mózes kiszabadított hatalmadból és Kanaánba vezetett.

— Zsidó nép... Mózes... — mormolta, — nem emlékszem rájok.

— Nem emlékeznél arra az ifjú hercegre, akit leányod nevelt föl, miután mint csecsemőt országod nagy folyamának vizéből kimentette! Egyiptomi hercegül nőtt föl ez a zsidó csecsemő, de aztán mégis ki-

Lilien: Pálmák a viharban

Palmen im Sturm

gyult szívében a szeretet a rabszolgasorban singylődő testvérei iránt s addig küzdött veled, míg meg nem engedted kivonulásukat.

— Igaz, — mondta Ramzesz halkán, — most már emlékszem. De téged vajjon mi hozott ide?

— Művész vagyok — válaszoltam — azért jöttem, hogy azokat a műemlékeket, amelyek a te időben készültek, megnézzem, tanulmányozzam és különösségeit a saját művészetemben tükröztessem; mert bármily hatalmas és csodálatraméltó volt is a művészet a te korszakodban, a mi látásunk nem olyan, amilyen a tietek volt.

— Hogyan értsem ezt? — kérdezte Ramzesz.

Eléje tartam rajztárcámat, megmutattam vázlataimat, tanulmányaimat:

Hosszan nézegette a lapokat, meg-megingatta fejét s aztán így szólt:

— Hiszen te úgy rajzolsz, ahogy Echnaton idejében rajzoltak a művészek, egyáltalában nem úgy, ahogy a valóság igaz képét kellene rajzolni, te nem rajzolsz helyesen.

— A mi látásunk más, mint amilyen a tietek volt, — feleltem, — mink ezt látjuk helyesnek. Mink, ha hosszú, sugáregyenes utat ábrázolunk, mintha szinte a végtelenbe veszne, az előtérbeli részét meg a háttérbelit nem rajzoljuk egyenlő szélessé, mert az utnak miltőlünk távolabbi részét egyre szűkebbnek látjuk a valóságban is.

— De hiszen az út a valóságban nem szűkebb ott, — vágott szavamba a király, — hiszen tudjuk, hogy ott a távolban ugyanoly széles, amilyen itt a közelben; tehát a rajzban is ugyanolyannak, egyforma szélesnek kell az útnak lennie.

— Nem! — válaszoltam. — Olyannak nem szabad ábrázolnunk s nem is ábrázoljuk, mert a természet képeül csak azt rajzolhatjuk, aminek a természet látszik s nem azt, aminek tudjuk. Nézd ezt a rajtot, jó sok embert ábrázol; azok az alakok, akik elül állanak, nagyobbak a távolabb, hátrább állóknál s meggyőződés-

sünk szerint csakis ilymódon rajzoljuk helyesen a természet képét.

— De a valóság mégis csak más! — makacszkodott a fáraó.

Ekkor azokra az őskori óriási bikaszobrokra figyelmeztettem, amelyeknek nem csupán az a különösségük, hogy szárnyuk van és férfifejük, hanem az is, hogy öt lábuk: elülről nézetten kétlábúak, oldalt nézetten négylábúak. S így szóltam:

— Láthatod, hogy ti sem ábrázollátok mindig csak olyannak a természetet, amilyen valóban, mert hiszen van-e, volt-e ötlábú bika?

— Igazad van — felelt, — de hiszen, ennek a bikaszobornak sincs, ha vele szemközt fordulva nézzük, öt lába, hanem csak kettő, ha pedig oldalról nézzük, csak négy lábát látjuk és hogy oldalról mind a négy lábát láthassuk, előlről pedig az első kettőt, azért csinált a művész öt lábat neki, mivel már csak így tudtuk igaznak látni. De mondd csak idegen, hol vagyunk tulajdonképpen?

— A te régi fővárosodban — válaszoltam.

Nagyon örült s arra kért, kísérem el, nézzük meg együtt a várost. S együtt mentünk ki a teremből. Azt hittem, hogy az emberek, akik a muzeumban voltak, látogatók s alkalmazottak egyaránt megrémülnek tüstént, ha megpillantják őt; de senki sem törődött velünk, mintha Ramzeszt nem is látta volna senki. Így értünk ki az utcára, amelyen emberek és kocsik sokadalmá nyüzsgött, de Ramzeszt senki sem vette észre. Fejét csóváltgatva nézett körül s mindenfelé csak magas házakat látván, kijelentette:

— Ez nem az én fővárosom, mért ámitasz, idegen?

Elvezettem a Nilushoz.

— Nézd, itt a Nilus.

Ramzesz azonban tagadón rázta fejét:

— Nem, ez nem a Nilus; nem az én büszke folyamom, amely oly hatalmasan hömpölygött tova és amelynek hullámai oly tiszták, oly áttetszők voltak.

Lilien: Bölcs Salamon

Salomon der Weise

De amint messzebb jutottunk a szabadba s feltűntek a piramisok s mellettünk tévők hosszú sora vonult el, Ramzesz leborult a földre, áhítatosan megcsókolta és megrendülten így szólt:

— Mégis igazad van. Itt állt valaha az én fővárosom, ráismerek szentséges helyére. De mondd csak, merre van ma a te néped?

— Ma — feleltem, — szétszórtan él az egész föld kerekén; nincs nép, amelynek országában nem laknának zsidók és üldözik, elnyomják őket mindenütt. Amde az üldözés és az elnyomtatás kora nem tart már soká, ősi hazánk, Palesztina újra a mienk lesz és a föld minden tájáról fölkerekednek már az üldözöttek és elnyomottak, hogy visszatérjenek ősapáik honába, amelyet hajdan Isten ígért és adott volt nekik; újra felépítik majd, új életre, új virulásra keltik.

Közben visszaérkeztünk a muzeumba és Ramzesz ime újra ott feküdt ládjában kinyújtózottan, mereven.

Ekkor mellém lépett feleségem:

— Ugyan mért késel oly soká? — szólt rám. — Azt mondtad mindjárt utánam jössz és lám nekem kellett éretted jönnöm!

— Ne haragudj, kérlek — engeszteltem — Ramzeszrel oly érdekes dolgokról beszélgettünk és el kellett őt vezetnem a piramisokhoz, nos igazán nem csoda, ha megelőztél.

Feleségem ámulva nézett rám s hitetlenül mosolyogva mondta:

— Ejnye, mit nem álmodtál itt!

S én csakugyan álmodtam . . .

Ezekkel a szavakkal fejezte be utolsó előadását Lilien; mindvégig csupa élénkség volt; az előadás után azonban félholtta kimerülten került haza.

Néhány napi gondos kezelés után ugyan javult az állapota, egészségét azonban nem nyerte vissza többé.

A halál közelségét érző ember módján, mohó sietséggel szeretett volna még sokmindent elvégezni és nemcsak művészi alkotásokat, hanem oly mástermészetű kezdeményezéseket is, amelyekkel a különböző művészetek terén küzdel-

Lilien: Samaritánus főpap

Bokharai zsidó

Abesszíniai zsidó

Jemeni zsidó

Lillen: Virágvasárnap Jeruzsálemben

Palmsonntag

mes sorsban élő társain kívánt segíteni. Évek óta fáradozott azon, hogy a különféle művész-szövetségeket, a képzőművészekét, az írókét, a zene-művészekét s a színművészekét közös intézmény szervezetében egyesítse. E célra alapította az „Aweka” című egyesületet, amelyben a különféle művészi szövetségek gazdasági kötelekei kapcsolódtak egybe. A közös érdekek közös képviselőül egyetemes művész-kamara felállítását tervezte s terve számára már a kormány érdeklődését is sikerült biztosítani. Hogy pedig külsőképpen is megnyilvánuljon e mozgalom jelentősége, nagy művészi ünnepség rendezésének gondolatát vetette föl: Oroszlán Henrik az ő braunschweigi várában, Dankwarrerode-ban tíz évszázad felvonulását fogadja. Ennek a pazar pompájú látványosságnak részletes kitervelésében Lilien már nagybetegesen vett részt és a hatalmas sikerrel lejátózódott ünnepségen már nem lehetett jelen, újabb és újabb gyógykezelés végett Badenweilerben és Göttingenben kellett időznie.

Allapota újra javult, de megint csak rövid időre. Ekkor öltött lelkében végső formát annak a nagy képsorozatának terve, amelyet „Haláltánc” címen emlegetett s amely a világháború borzalmasságainak hatása alatt fogant alkotás-képpen megrendítő tiltakozás lett volna minden háborús örület ellen.

Érdekes adaléka ennek a tervnek Lilien

egyik, még a háború kitörése előtt Jeruzsálemből írt levele. Ebben egy ottani törvényes kivégzés végignézése után oly hangulatokat közöl, amelyek valósággal óvámelésnek tekinthetők még az ilyen erőszakos halálforma alkalmazása ellen is. Mit érezhetett ez a tiszta, nagyszívű ember a háborús halálról?

„Már néhány napja tudtuk, — írja, — hogy ma hajnali 4 órakor kivégzés lesz. A konzulátus estélyén elhatároztuk, hogy átvirrasztjuk az éjszakát, hadd lehessünk 4 órakor pontosan a damaszkuszi kapunál.

A kapu közelében arab kávéház van, abba telepedtünk. A helyiség zsufolásig megtelt arabokkal. Holdvilágos éjszaka volt, de a csillagok is tündöklően látszottak. Az éjszaka levegőjébe jánosbogarak villanásai szántottak fénycsikokat. A kapu jobb s bal oldalát egy-egy toronyszerű kiszögellés szegte. A baloldali tornyon petroleumlámpás lógott. A kapu zártan, sötétben, titokzatosan borongott. Hajnali két órakor az arabok tömege mozgolódni kezdett. A damaszkuszi kapu szárnyai széttárultak s poroszlók csapata jött ki rajta a terre, valami faalkotmányt cipelve. Ezt a faalkotmányt a lámpás közelében állították föl. Az arabok a baloldali torony tájára tolongtak. Mink arra a kórakásra álltunk, amely körülbelül hét méternyire volt a kapu homlokzatától. Rendőrök kettős sora vonult fel és állt sorfalat az arabok tömege előtt és mögöttünk. A faalkotmány aféle háromlábú állvány, felső részén keresztgerenda, amelyről két csigakerékre felfüggesztett kötel lógott le közepén hurokba végződőn. Alatta billenődeszka. A hátulso lábon forgattyus szerkezet, amely a kötélt felcsavarására szolgált. Minden egészen új és tökéletes volt.

Öt perc múlva egy szakasz katona jött. Valami sápadt reszkető arabot hoztak. Ezt az embert én gyakran láttam volt a hotelünk táján. A katonák sorfallá álltak, az arab ott állt közöttünk és a sorfal között. Nem ez volt a halálraítélt. Ezt a hóhér szerepére kényszerítették csupán.

Nemsokára újabb katonacsapat érkezett s hozta az elítéltet. Dacosarcú, vérben forgó szemű, mezítlbas arab volt ez. Háttal a kapunak állították, két méternyire akasztófája elé. Imaszőnyeget terítettek eléje, de ő nem akart imádkozni.

Közben a kötelet megszappanozták, a billenődeszkát kipróbálták, a hóhért odaállították a forgattyú mellé. A készülődés már másfélórája tartott. Az arab ekkor leborult a szőnyegre, ráadta a fejét az imádkozásra. Amint aztán föltápáskodott, annyira elváltzott arca, hogy szinte rá sem ismerhettünk. Szeme fénytelenre hunyt és arca fakó volt, mint a hamú. Allni nem birt már, lekuporodott. A hodzsák a vallás vigasztaló szavait mormolták fülébe, az orvos az ütőerét tapintotta. Az arab cigarettát kért és kapott, aztán még kávét is. Háromnegyednégykor megjött a kormányzó. Csatlósa nagy, rajzpapírosszerű tekerceset hozott. A katonák tisztelegtek. Az elítéltnak föl kellett állnia. A nagy tekercsről fejére olvasták bűneit s büntetését. Ez az arab Jaffában két embert szurt le, egy zsidót s egy arabot. Elfogták, jogságból megszökött. Nemsokára újra elfogták, amikor valami görögbe mártotta kését. Halálra ítélték.

Az ítélet felolvasása után a kormányzó megcsókolta a szultán pecsétjét és aláírását. Az óra négyet

kongott, a teli hold épp a damaszkuszi kapu orna peremén világolt. A kormányzó intett. A halálraitéltnek kezére hurkot vetettek, szemét bekötötték. Néhány perc múlva a billenődeszkán állt, nyakára ráillesztették a kötelet.

Haláltusája rettenetes volt.

Egész embervalómat meggyalázottnak éreztem.

Levettük sisakunkat. Az állami ügyész odalépett a vonagló, görbüldöző, rángatódó, fuldokló test elé s harsány hangon és igen nagy hévvel beszélt a néphez. Arab nyelven beszélt, mégis értettem mindent.

„Aki embernek vérét ontja, annak szintén ontásék a vére”. — Ez volt a téma. Az arabokra borzalmasan hatott a beszéd. Amikor a test utolsó vonaglása véget ért, az ügyész szónoklásának is vége szakadt s mind azonnal tovasiettünk.

Itt most mindenestre nagyon bűnös embert, gyilkost végeztek ki. De engem ez a hajnal sok tekintetben mégis arra a másik kivégzésre emlékeztetett, mely két évezreddel ezelőtt ugyanennek a damaszkuszi kapunak közelében zajlott le. Csakhogy akkor ártatlant végeztek ki a falak előtt.

Messziről visszapiillantva láttuk, mint tüzik a hulla mellére a halálos ítélet nagy papirosát és mint vonul el a katonaság. A holdat már elhalványította a virradat. Valósággal megrokkantan érkeztem hotelem szobáskájába.

A hotel táján napokig nem volt látható az arab, akit a kivégzéskor oly ismerősnek láttam, harmadnap aztán megkerült s így panaszkodott:

— Belebetegedtem, belebetegedtem! Ugy volt az kérem, hogy négy nappal ezelőtt csak megrohantak a katonák a sátramban, megkötözték s elhurcoltak a kaszárnyába. Azt hittem, háború lesz, katonának keltek. Éjjel aztán kivittek a damaszkuszi kapu elé. Kitért hát már a háború, gondoltam. Hajh, de sok-sok ember volt ott a kapu előtt. Aztán akasztófát láttam. Hajh, hajh, gondoltam, Allah irgalmazzon nekem, fel fognak kötni engem! De mást hívtak az akasztófa alá, nekem pedig csak a kötelet kellett a csavarintóra felcsavarintanom. Én biz nem akartam, én biz csak reszkettem, de hát azok a katonák... rákényszerítettek... És jaj, belebetegedtem... Belebetegedtem...

Valóban megsajnálom a huszadik századnak ezt a különös Kyrenai Simonját. . .

Ez a levél 1914 július 3-án kelt Jeruzsálemben. S ha a halálos ítéletek borzalmassága egy gyilkos arab megbüntetése esetében így hatott a mindenfajta öléstől irtózó tiszta, nagy lélekre, elképzelhető, mit érezhetett ez a lélek 1914 júliusán túl, amikor a háború ártatlanok millióit véggezte ki napról-napra, öldökölve teljes négy esztendő során!

„Haláltánc” képciklusának tervei ebből a négy évi pokolból rémlettek föl.

Az első kép: a *Mozgósítás* lett volna. Férfiak s nők tolongnak a mozgósítási rendelet nagy plakátjai előtt. A háttérben a halál feni kaszáját.

A második kép: a *Sorozás*. Meztelen férfiak végeláthatatlan sorát vezetik az orvos elé. Az orvos a halál, aki még egy nyilvánvalóan tü-

dővészes emberroncsot is alkalmasnak talál harctéri szolgálatra.

A többi kép:

Az *Üteg*. A beépített óriásüteg vezénylő tisztje a halál.

Az *Éhinség*. Nők, gyermekek, aggastyánok tolongnak-szoronganak a pék boltja előtt, amely azonban egészen üres. Az ablakon a halál vigyorg rájuk.

Az utolsó kép teljesen elhagyott, leégett várost ábrázolt volna, amelyben semmiféle élet nem moccan már, pusztá falak meredeznek csupán. Kisérteties zászlódísz leng mégis mindenütt a házak romjain, mintha diadalünnep volna. És az üres piacon gőgös büszkén lovagol végig a *Halál*, a háborúnak *egyetlen győztese!*

A Halál... aki Lilien kezét is megdermesztette, mielőtt ez a kéz a „Haláltánc” hatalmas kompozícióját megvalósíthatta volna és sok egyéb nagy tervét is: a Biblia még hiányzó képeit, egy új Hagadát, amelyről utolsó esztendéjében sokat beszélt és Isten tudja még mi minden szepet és nagyot.

Szép, verőfényes nap után, melyen teljesen jól érezte volt magát, este a fürdő parkjában még zenét hallgatott és másnapi terveiről beszélgetett, hirtelen lepte meg a halál. Új tervek gyönyörével hajtotta fejét álomra aznap este a nagy álomlátó és nem ébredt föl többé.

Braunschweig, 1925 októberében.

Lilien: Via Dolorosa

Lilien: Keleti tudós

Der Gelehrte

CSERZY MIHÁLY: SALAMON BÁCSI

Ropog a karcsú vaskályha a sarokban és ki-kilobban kerek szemein a benne égő fahasábok fénye. A két tüzes szem most olyan, mint a kíváncsi ember tekintete, ki hargagosan kérdi: ki van itt, ebben a padmalyig nedves szobában?

Idegen hangot hallok, idegen arcot látok, hozzátok tartozik ez a jövevény?

Salamon bácsi mintha megértene a lobogó tűzszemek kérdését, fáradtan fölemelkedik, a kályhához megy, belédob két darab vágottfát és magábafojtva mondja:

— Ne . . . Ne pörölj.

Azután az asztalon levő petroleum-lámpást meggyújtja és visszaül a helyére.

— Éhes — jegyzi meg mosolyogva — azért morog!

Odakint áldozik a téli nap. Az apró-üveges ablakokra mintha fekete függönyt terített volna valami láthatatlan kéz: bent is, kint is hirtelen leereszkedik az esthomály. A lámpás sárgapiros fénye erőlködve birkózik vele, de csak az asztal körül bírja leszűrni a világosságot. Így ülünk ketten, egymással szemben. Én a falon függő öreg arcképeket nézem lopva, feltűnés nélkül, ő engem figyel és száraz, csontos ujjával játszik az asztalterítón. Az egyik kép egy férfit, a másik egy szép-vonású nőt mutat. A férfi magyar-ruhában van festve, a nőnek ábrándosak a szemei és úgy tetszik, mintha most reánk függesztené a tekintetét. Vagy csak a fiára . . .

Salamon bácsi észreveszi, hogy miben merültem el, hirtelen elborulással néz ő is a két képre.

— Boldogult anyám — mondja bánatosan. — A másik pedig az apám.

Mond még valamit s ez olyan, mint a nyári

nap forrósága. A szülők iránti szeretet legnyájasabb tüze, mely elkíséri a lelket mindenüvé s amelynek nincs határa még a sirban sem.

Salamon bácsi mélyet sóhajt és látom olvadó nagy szemeiről, hogy valamit még mondani szeretne, ami most gyöngyözik föl a szíve mélyéről. Valamit a magyar-ruhás emberről, ki nemcsak a külsejében, hanem a lelkében is magyar érzelmű volt. Aki lakója volt a kufsteini várnak is, akinek ez az ábrándos szemű asszony küldte el a hitvesi hűség vigaszt, hogy megsózza vele a hontalan rabság fekete kenyerét és fényt varázsoljon a rideg tömlőc homályába. És most azt mondják róluk, gyermekeikről is, hogy „idegenek” . . . De nem beszél tovább Salamon bácsi, mert ime behallatszik a szobába a kis szatócsbolt ajtajának belső felére akasztott csengetyű szava és néhány másodperc múlva nyílik a szobaajtó és belép egy fehérhajú matróna, kinek vonásain még mindig visszamosolyognak az ifjúság lehervadt virágai. A faji szépség, melyre ebben a korban csak nagyritkán bukkan az eredetiséget kereső művész. S amidőn így egymás mellé kerül az aranylakodalmon is túl levő házaspár: az öregségében is telt és szép asszony és Salamon bácsi az ő kidomborodó, beszédes szemeivel, barna arcbőrével és mérsékelt hajló orrával, keresetlenül is maga előtt látja a legtökéletesebb keleti típust.

Az asszony megismer, felém nyújtja vékony ujjait s azután az urára néz panaszosan, vádlóan s a szemei olyanok lesznek, mintha e percben akarna kibuggyanni belőlük az elfojtott könny . . . Az arca egyszer-kétszer megrándul, de visszaerőlteti rajta a panaszt. Salamon bácsi ezt észreveszi s hogy az asszonya lelkén könnyítsen, ő ráncigálja ki magából a szavakat:

— Gonosz a sors, barátom . . . A feleségemnek még mindig a boltban kell lenni. Csoda, hogy bírja.

— Ne beszélj Salamon, a te élehetlenség miatt jutottunk ide . . . Olyan voltál életedben, mint a közönséges robotos . . . Nem volt benned üzleti szellem.

— De úr voltam.

— És mi maradt belőle?

— A tisztesség fiam, a becsület.

A matróna lemondóan legyint kezével a levegőbe.

— Látod még a kovácsmester, a szomszéd is megsüvegel, pedig ő is szidja naphosszat a fajtánkat.

És felém fordulva mondja tovább:

— Nem úgy neveltek . . . Nem tehetek róla.

Ezekre a szavakra mintha hirtelen szétnyílna előttem egy kárpit, az ólombetűk birodalmában érezem magamat. Ott, ahol nehéz és fojtó a levegő. Ahol vékonyfalú kis dobkályha ereszt ki magából valamelyik sarokban a meleget, nem törődve a betűszekrények fölé hajló sápadt és sovány emberekkel, hanem azzal, hogy száradjon

a friss nyomáson a bűzös festék. Ahol az olajos gépek reggeltől estig zörögnek, zakatolnak és rémesen verdesik a foszló idegeket s ahonnan mint valami erőlködő fény száll ki időnkint a kultúra. A kis alacsony boltíves és nyomtatványokkal teleragasztott falú nyomdai műhelyt látom magam előtt, hol még nappal is mesterségesen kell világítani s az orrok nyergére minden évben erősebb üvegű pápaszemek kerülnek a munkások szeme elé, kiknek kuszált írásokból, valóságos hieroglifákból kell kitalálni, hogy melyik rekeszhez nyuljanak a szükséges betű után.

És itt látom Salamont . . . Majd Salamon bácsit . . . Kék munkászubbonya olajos. Festékes a keze, virszinia-szivar ég a szájában, melyet később, mikor érzett valamit a mellében, fapípával cserélt föl. Salamon bácsi gyorsan föltekintett a szedőszekrények mellől. Föltolta szemöldökei fölé a szemüveget és eleintén sietve, majd idők multával topogva, vánszorogva jött hozzám, hogy átvegye tőlem szellemi termésemet. Azután évek multak. Salamon bácsihoz benézett az Élet. Megfogta petyhüdt kezét és kivezette a nehéz levegőjű műhelyből. Az öreg szemekbe könnyeket sajtolt, a fáradt fejre glóriát vont és úgy vitte ki a levegőre, az életbe, a szegénységbe. A glória a becsület aranyzálaiból volt szöve.

És mit talált kint?

Az ismerősök részéről tiszteletet, becsületet,

meleg kézzsoritást, némelyek részéről pedig gyűlöletet, mert Mózes tanítása szerint imádkozik ahhoz a megfoghatatlan nagy természetű Erőhöz, kit én Krisztus tanai szerint imádkok most és mindörökkön . . .

Az utcán hó ropog a lábam alatt s a megfagyott pihéken milliárdnyi apró csillagocskák fénylenek. Tudatlan vagyok; a csillagocskák fényében ülő nagy kérdést nem tudom megfejteni. Embertársam-e, testvérem-e Salamon bácsi, vagy nem? . . . Elgondolkozom: ő is dolgozott egészen addig, míg a kor ki nem ütötte fáradt kezéből a szerszámot, én is ! . . . Hasznos igavonói voltunk a társadalomnak . . . S a jutalom? . . . Oh ez is egyforma. A szegénység, a becsület és a tisztesség, melyeknek együvé font gyémántkoszorúja éppen úgy fénylik az ő homloka, mint az én homlokom körül. Nagyot lendült az idő kereke és sokan tagadják, hogy testvérem Salamon bácsi. Ezeknek sincs igazuk, a matrónának sem volt igaza, amikor lemondóan legyintett kezével a levegőbe.

A Mult és Jövőnek ez a száma már sajtó alatt volt, amikor megérkezett Szegedről a szomorú hír, hogy Cserzy Mihály meghalt. E tárcában és a hozzá mellékelt levelében, valamint régebbi írásaiban is mindig a legfenköltebb, az időkkal meg nem alkuvó őszinte liberalizmusáról tett vallomást.

Lillén: Szamárháton

Eselreiten

Várnai Zseni: Halljad Izrael!

Pár éve hordom lelkemben e dalt,
Rejtegetem, mint zengő szózatot,
Mert jól tudom, hogy gyarló mind a szó,
Mihelyt kimondjuk, szürke lesz kopott.
Mert jól tudom, soha oly gyönyörűn
Nem tudok szólni, mint az éjszakán,
Mikor szívem kigyúlt és lobogott,
Mint csipkebokor a puszták ölén
És hang zendült felém: beszélj, beszélj,
Mondd ki a szót, mely lélek és ige
Népedhez szólj, mely sir és vérezik,
Kiáltás felé: ó halljad Izrael!

És szóltam én, amint a hang beszélt:
— Halljad Izrael, halljad meg világ!
És szóltam, szóltam, zengő gyöngyszavak
Zendültek sorra lelkem hangszerén,
Ó soha ébren nem daloltam úgy,
Oly ihletetten, mélyen, igazán,
Soha oly szépen nem csengett szavam,
Soha nem volt oly érces és erős,
Mint álmomban, azon az éjszakán:
Ó halljad Izrael!

Mert akkor bánat tornyosult fölénk
Szép fiaink, mint üldözött vadak
Otthonatlan bolyongtak szeretszéd
Vagy véreztek szent kupolák alatt,
Aki tudásra itthon szomjazott
Nyílt préda lett az, sirtak az anyák,
Zsidó anyák jajongtak hangtalan
És megszággatták gyászos köntösük,
Fiaikért könnyeztek szüntelen,
Reszkettek értük, virrasztottak ők,
Mert jól tudták, minden bitang, kaján,
Ha nem zsidó, jogos bírása itt,
A könnyek folytak, folytak szüntelen
S én elzokogtam a varázsigét,
Amely fölemel, biztat, bátorít:
Ó halljad Izrael!

Szépséges szók csendültek ajkamon,
Kitártam akkor lelkem kincseit,
Mint Debóra, nagy ősem egykoron,
Aki egy népet győzelemre vitt,
Elmondtam mindent és most nem maradt
Emlékemben csak egy mondat csupán,
A káprázatos ihletett szavak
Mély tengeréből csak e gyöngyszemek:
Halljad Izrael!

Ó halljad Izrael! Ennyi is elég.
Kiáltás ez, minden betűje szent
Könnyből, bánatból, fényből ötvözött
És átöleli a nagy végtelent,
Halljad Izrael! morajlik a föld,
Halljad Izrael! zúgnak a vizek.
Zeng a világtér, betölti a szó

S megreszketnek a földi porszivek.
Halljad Izrael! Örök szózat ez
Álmomból csak e szent mondás maradt
S ezt úgy mondom, úgy zengem néktek el,
Szívvel, lélekkel úgy adom tovább,
Mint az édenből orzott sugarat:
Ó halljad Izrael!

Else Lasker-Schüler költeményeiből

LATSZ-E ENGEM?

Vajjon az ég és föld között?
Az utamon soha senkise járt még.

De a te arcod világom melegíti.
Minden virulás töled ered.

Ha rám tekintesz,
Édes lesz a szívem.

A te mosolyod alatt fekszem,
És megtanulok nappalt és éjszakát teremteni.

Téged elővarázsolni és eltüntetni,
Mindig ezt az egy játékot játszom.

Kiss Arnold fordítása.

Lillen : Zsoltár

Psalm 87

Lilien: A szív hurjain

Auf zarten Saiten

Lilien: Ex libris Forstenzer

LOTHAR BRIEGER (BERLIN) AZ IFJÚ LILIEN BERLINBEN

Lilien gyors elhatározással 1899-ben Berlinbe költözött. Magával vitte művészi előtanulmányait, munkáslapok számára készült illusztrációit, rajzokat a müncheni Jungendböl, első exlibriseit és plakátjait, de nem vitt magával élet- és munkatervet, mert mindakettőt Berlin folyton hömpölygő szellemi életében akarta megtalálni.

Természetes, hogy az előretörekvő művészek itt sem hullott az érett gyümölcs az ölébe. Az első évek itt sem hoztak mást, mint küzdelem az életért, harcot a biztos talajért és egy folytonos továbbfejlesztését belső énjének. Törekvést, hogy pótolja mit fiatalságában kényszerűségből elmulasztott, világszemléletének és művészetének kiépítését, magakeresést és önképzést.

Lilien egyéniségében sohasem volt szakadék a művész és az ember közt, mert az emberi fejlődést tartotta mindég a művészi munka legfontosabb alapjának. Műveiben végtelenül sok vonatkozás van legszemélyesebb emberi életéhez; nemcsak ornamentikájának képleteit meríti saját énjéből, de minden művében az élete valósul meg. Megtanulja életét egyetemesebben látni mint emberi életet s ezáltal könnyebben tudja mosolyogva elviselni és céltudatosabban vezetni. Ebben különbözik a berlini Lilien korábbi fejlődési állomásaitól; munkáit saját szíve vérével ne-

mesíti át. Bizonyos mértékig Lilien hangsúlyozott zsidóságát is ilyen személyes emberi élménynek lehet tekinteni és nem ok nélkül képezik az exlibrisek, melyekben az emberi vonatkozások a legvilágosabban kifejezhetők — munkáinak legfinomabb, legbensőbb részét.

Lilien sajátos életet él ezekben az években Berlin művészvilágában. Érzéki ösztönei kifelé szerény, befelé erős és megnyugtató életkedvében beteljesülést nyernek, olyan mértékben, amilyenben eddig még nem volt része. Az élet — ebben az állandó szellemi fölcsigázottságban egy szakadatlan hömpölygésben, ami annyira jellemzi Berlin bohéméletének ezt a külsőleg oly szerény fénykorát — Lilien számára végtelenül jelentőssé válik; az éjszakai beszélgetések, melyekben éles és túlfűtött agyu emberek Isten és a világ minden problémáját megbeszélik és megoldják, fiatal és éles értelmének életszükségletévé válik, megtermékenyül általuk és termékenyít. Az erős emberi vonatkozások, melyek ezt a szellemi közösséget a bohémek közt megerősítik és lelki-leg testvérekké avatja őket, a régebben egyedülálló Lilient egy baráti körbe helyezi, melyben meleg közeledése és tiszta barátsága vonzalmat kelt.

Aki valaha az „Érkezők” köréhez tartozott — ehhez a szabad bohém szövetséghez, melynek otthona a Nollendorf Casino első emeletén volt, tagjai szerény körülményeik közt erejükhöz képest egymást segítették, verseiket felolvasták, vagy rajzaikat bemutatták, — az tudja, milyen megtermékenyülést jelentett egy viaskodó művész életében ez a ma már félig-meddig komikus ható szövetség, mely Steiner Rudolf ügyes mozgékonyasága körül csoportosult. Örök mozgás volt itt minden és állandó átalakulás, régi arcok

Lilien: Baksti

tűntek el és újak merültek föl, világszemléletek dültek meg hétről-hétre, csak a „dallesz” maradt hű és állandó, úgy hogy a legszerényebb tagsági díjak beszédese is társadalmi lehetetlenség volt.

Ha itt közben felbukkant egy magasabb személység, ki pénzt is keresett, vagy valamiféle biztos állása volt, méltóságosan telepedett le bizonyos távolságban az Érkezők plebejusi tömegétől; ezek csodálkozva bámulták, a szövetség tagjai pedig kérésekkel ostromolták.

Az egyesületi ital a feketekávé volt, melyhez a süteményt a véletlenül befolyt honoráriumok szolgáltatták. Az irodalmat egy már félig-meddig letűnő folyóirat képviselte, amelyik vagy semmi, vagy a semmivel egyenlő tiszteletdíjat fizetett, melynek első jutalma a kör látogatását engedélyező belépőjegy volt; hasonló helyzetben voltak a nagy, de hamar ismeretlenné vált festők és zenészek, kik az írókkal együtt egy még terméketlennek látszó jövőn dolgoztak. Sokan közülök, kik a Nollendorfi Casino első emeletén adósak maradtak a feketéjükkel, miután már más kávéházban is ugyanazt csinálták, ma már híres emberek, kiknek reggelijét már nem zavarja a végrehajtó mindennapos látogatása. Nagyon mulatságos volt, de nagyon értékes is és nagyon biztató. Mikor később a Hart fivérek Schlachtenseeben megpróbálták egy új szövetség keretében a régi kedélyességet visszazavarásolni, nem sikerült; a tagok legnagyobb része időközben hozzászokott a rendes évhöz. Erre a levegőre volt Liliennek szüksége és igen érdekes, hogy írók voltak a legjobb barátai. Emberek kapcsolódtak az életébe, kik éveken át hűségesen, résztvevően kísérték. Carl Busse, majd később a tehetséges, szellemes, de hihetetlenül züllött lírikus Georg Busse-Palma barátságába jutott, aki egyike a legkedvesebb, de legrettenetesebb embereknek, akin lehetetlenség volt segíteni, mert minden új összeköttetést 20—50 márkás előlegekkel azonnal megbontott, mert ahogy megkapta, szótlanul és örökre eltűnt. Senki sem emlékszik, hogy valaha munkát kapott volna tőle ily előlegért; úgy tekintette azt, mint elháríthatatlan végét minden üzleti összeköttetésnek. A

kissé kényelmetlen hatást gyakoroló Jena Hoy, az elméleti anarchista — ki később az orosz forradalomban nyomorultul elpusztult, — lázított lángoló szavakkal a züllött világ ellen. Stefan Zweig, a bécsi költő — akkor még fiatal berlini diák — kíváncsi szemekkel bámulta a színes forgatagot, biztos tudatában a mentő atyai váltóknak, pumpolt is ha kellett. Ő lett később Lilien első életrajzírója és nem mulasztotta el ajánlólevelekkel a nem éppen nagy jólétben élő művészhez küldeni a bécsi „tehetségeket”, kik baráti körben nem szereztek mindég örömet. Szép idők voltak ezek s ha három embernek volt három márkája, annyit ért, mintha mindegyiknek egy lett volna. Gyakorlati „kommunizmus” volt ez bizonyos mértékig, melyben egy ötmárkás már a megvetett „tőkét” jelentette.

Lilien: Abrándvilág

Trugland

Ebben az évben kötötte Lilien azt a barátságot is, mely későbbi fejlődésére döntő fontosságúvá lett. Megismerkedett Börries Freiherr von Münchhausennel, az ifjú arisztokrátával, ki jogi tanulmányai helyett költészettel foglalkozott s egész sereg még kiadatlan költeményt rejtegetett. Münchhausen bár inkább polgári természetű volt, a benne élő művészi törekvések a berlini bohémek közé sodorták, ami hajlamainak és erőteljes életérzéseinek is megfelelt.

És ebből a barátságból keletkezett kettőjük első nagy munkája, a „Juda“, amely egyszerre világhírt szerzett mindkettőjüknek.

Stefan Zweig: Trugland (Lilien rajzához)

Csak ott, hol vad mámorban ölelkeznek távolok,
Hol zengő égi szférák tüzes sugara lobog,
És bús tudás helyett vig két lángol fejed felett,
Ott a boldogság. De csak míg föl nem ismered,
Hogy végső boldogságok földje is, ez Eden,
Kacagott játékszer csupán a Sors kezében . . .

Börries v. Münchhausen: An Lilien

Gleicherweise schufen wir beide,
Was unsere Seelen mit Sehnsucht durchquillt.
Keinem zu Lieb und keinem zu Leide
Haben wir unsere Sendung erfüllt.

Lilien: Ima

Gebet

SASS IRÉN: ZENÉLŐ ÓRA

Lillén: Bokharai zsidó nő

A cím, amelyet rapszódikus írásaim fölé tettem, kissé régi-módi s annyira levendulaillatú, hogy talán világosan elárulja a szándékot, amely diktálta. Valóban, nem talál egyebet alább következő soraimban az olvasó, mint egy álmodozó ember menekülését mindattól, amit rövid és keserű szóval: jelennek nevezünk. Csöndes visszafordulás ez a multhoz, amelyet töredékesen, féltárgy-félvalóság formájában szeretnék elmuzsikálni itt s ha annyit tudok majd nyújtani, mint egy öreg zenélőóra elpendülő hangja — elértem célomat.

A hajdani Magyarország és főképpen a hajdani Budapest gyakorta látta vendégül a mult század végének híres hercegét: Edwardot. Inkognitóban érkezett ide, sőt leggyakrabban „szigorú inkognitóban” s mégis alig hogy megérkezett, a sajtó és a város, valami kedves, vidékies, kávézenés buzgalommal percek alatt kipletykálta, kikürtölte, hogy a mulatós herceg, magyarországi barátai látogatására Budapestre érkezett. Nem árulok el titkot, ha megírom, hogy a herceg „magyarországi barátai” alatt, bizonyos budapesti mulatók éppúgy voltak érthetők, mint a legarisztokratább magyar urak, sőt — milyen különösen hangzik ez ma! — zsidók is. Mert a hatalmas Anglia hajdani, hatalmas ura, szerette a zsidókat, őt meghatotta a történelmi zsidóság sorsa és nyomora s bár nemcsak a nemesített, már megkeresztelt és majd megkeresztelendő zsidó haute volée-t ismerte zsidónak, hanem a valódi, hamisítatlan galiciánert is, (hiszen éppen ő volt az egyetlen európai államfő, aki megnyitotta országa kapuját az üldözött, keleti zsidóság előtt) mégis a „szerencsétlen, nagy nép”-nek nevezte a zsidóságot. Edwardnak egyik legjobb barátja báró Hirsch Móríc volt. Hogy mennyire valóban a barátja volt s milyen gyöngéd, nemes, szeretetteljes volt ez a barátság, azt élénken bizonyítja annak a fényes vadásztélynek története, amelyet Edward tiszteletére rendeztek s amely végül is — Edward nélkül zajlott le.

Vadászatra érkezett Magyarországra a walesi herceg egy alkalommal és Hirsch Móríc báró magyarországi birtokának kastélyában szállott meg. A vadászatot Hirsch báró rendezte, fejedelmi vendége és egy egész sereg magyar arisztokrata számára. Hirsch báró, aki sok egyéb jó tulajdonsága mellett, éppen nobilitásáról, lekötözött figyelmességéről és nagyuri bőkezűségéről volt leginkább nevezetes, fáradhatatlan házigazdának mutatkozott, úgy hogy a vadászat mindenképpen fényesen sikerült. A meghívott vendégek kitűnően érezték magukat Hirsch báró kastélyában, oly kitűnően, hogy talán-talán pillanatokra meg is feledkeztek róla, hogy tulajdonképpen egy zsidó vendégszeretetét élvezik. A vadászat befejezése után Hirsch báró meg akarta rendezni a szokásos búcsú-lakomát, de ezt a megtisztelő feladatot, a vadásztársaság egyik idősebb tagja, Batthyány gróf

Lillén: Arab sátrak

Arabische Zelte

kérte el magának. Hirsch báró lemondott a gróf javára és az illusztris társaság nagyban készülődött a walesi herceg tiszteletére rendezendő vadászlakomára. Hogy hol tartják meg ezt a lakomát, arról nem nyilatkozott Batthyány gróf. Budapestre utazott (a vadásztársaság tagjai akkor már szintén szétszéledtek, csak Edward maradt lent Hirsch báró birtokán) és rövid idő múlva elküldte a hercegnek a meghívót, amelyhez szokás szerint mellékelte a meghívottak névsorát is. A meghívó egyik érdekessége az volt, hogy nem a gróf palotájába, hanem a Nemzeti Kaszinóba szolt, a másik érdekessége pedig az volt, hogy a meghívottak közül hiányzott — Hirsch báró neve. Még pedig nem véletlenül; nem, egyáltalán nem véletlenül, sőt! Edward herceg — aki a boldog, békés Magyarország szelid antiszemitizmusának tapintatos

Lillén: Jeruzsálemi utca

Qasse in Jerusalem

Lilien : Ima

Gebet

Pálmák Jeruzsálemben

Palmen in Jerusalem

Kút a templomtérén

fogásaival nem volt tisztában — első percben természetesen ügyetlen feledékenységre gondolt, de Hirsch báró mosolyogva világosította fel:

— Fenség ez nem feledékenység, hanem a legtermészetesebb valami. Én tudniillik zsidó létemre, nem vagyok Nemzeti Kaszinó-képes.

— Mért rendezí háat éppen a Nemzeti Kaszinóban ezt a bankettet a gróf?

— Eppen ezért, fenség.

A későbbi VII. Edward, aki nem volt magyar gróf, csak Anglia trónörököse, nem találta olyan természetesnek a dolgot, mint Hirsch báró, sőt annyira nem találta természetesnek, hogy egyszerűen felháborodott.

— Legyen nyugodt kedves báró, én elégtételt fogok önnek szolgáltatni — csak ennyit mondott a walesi herceg; s mikor elérkezett a bankett estje s az illusztris társaság izgatottan várta a herceg megjelenését, utolsó percben (valószínűleg azért, hogy Hirsch báró elégtétele annál fényesebb legyen), megjött egy úr az angol trónörökös kíséretéből, a Nemzeti Kaszinóba. Az illető úr sajnálkozását fejezte ki a fenség nevében, hogy kénytelen távol maradni a gróf bankettjéről, de úgy mond, közben úgy határozott, hogy ezen az estén inkább egy igen kedves, jó barátja, Hirsch báró meghívását fogadja el, tekintve azt, hogy ezen az estén sem akarja nélkülözni barátja társaságát, Hirsch báró pedig, rajta kívül álló okokból nem

volt abban a helyzetben, hogy offenségét elkísérhette volna a Nemzeti Kaszinóba...

Egyszer volt... hol nem volt...

Mikor még a tündérek a földön jártak...

Mikor még a királyoknak zsidó barátai is voltak.

*

Egy szép zsidó asszonyról olvastam a napokban, aki abban a kivételes szerencsében részesült, hogy kétszer is férjhez ment és mind a kétszer vérbeli herceghez. Heine Alice Mária ez a szép zsidó asszony, a halhatatlan Heine unokahúga, aki ragyogóan szőke és ragyogóan okos hamburgi zsidó bankárlányból Richelieu hercegnő lett. Előzőleg természetesen katolizált. Heine Alice, — a szent keresztségben kapta a Mária nevet — nemcsak előkelő modorában és fejedelmi megjelenésében reprezentálta a valódi hercegnőt, de szigorú, csaknem fanatikus vallásosságában is. Természetesen katolikus vallásosságában. Mme Georgine Leblieu, aki Richelieu hercegnő társalkodónője volt, írja emlékiratában, hogy magasrangú úrnője, a legzordabb téli napokon sem mulasztotta el a reggeli misét és nem lehetett olyan fagyos a templom köve, hogy megakadályozta volna a hercegnőt az ájtatos térdreborulásban. Leblieu asszony csak a korlátlan hódolat hangján tud megemlékezni Heine Alice vallásosságáról, akit vallásossága nem egy házastársi porpatvarba sodort, Albert monacói herceggel kötött második házassága alatt. A herceg ugyanis természettudós volt s mint ilyen — dacára, hogy ő született katolikus volt — nem rajongott a templomért s különösen nem a kora reggeli miséért. „A hercegné — írja madame Leblieu — nem szűnt meg korholni a herceget vallástalansága miatt, s dacára zsidó származásának, mondhatom katolikusabb volt Albert hercegnél.” A jó Leblieu asszony bizonyosan nem sejtette, hogy mennyi gúnyt fejezett ki ebben a néhány naiv, magasztalásnak szánt szóban. Heine Alice, akinek nagyanyja még héberül levelezett barátnőjével, katolikusabb volt a katolikus Albert-nél, sőt annyira katolikus volt, hogy — ha hinni lehet Leblieu asszonynak — vallásos érzülete is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Albert herceggel kötött házassága egyestendő házastársi porlekedés után végül is — válásban végződött.

Történt pedig mindez a múlt század kilencvenes

Lilien : A templomtér Jeruzsálemben

Lilien: Ábrahám

Pálmák

Eszter

éveiben, néhány évtizeddel a halhatatlan Heine halála után, amikor is már az egész Heine-familia keresztül-kasul megkeresztelkedett. Heine Lotti, — a költő huga — Embden Móric felesége, a báró Embden-familia kastélyában éldegélte élete utolsó éveit, Heine fivére annyira keresztény volt, hogy keresztényi buzgalmában megszenteltségtenítette és megnyirbálta lángeszű bátyja irodalmi hagyatékát, Heine Salamon a „Goldonkel” leánya: Marguerite pedig ugyancsak hercegnő, Ney von Elchingen herceg felesége lett. Valóban a keresztelő medence felé vezető utat, amelyet a költő egy keserű és szerencsétlen pillanatában meggondolatlanul elkezdett, családja elég derekasan és eredményesen végigtaposta. Heine Alice már odáig jutott, hogy vallásos érzelmei miatt, hercegi házasságát is képes volt felbontani, Heine, a költő pedig a következő, négy keserű sorral regisztrálja kitérését annakidején:

*Und du bist zu Kreuz gekrochen,
Zu dem Kreuz, das du verachtest,
Das du noch vor wenig Wochen
In den Staub zu treten dachtest . . .*

*

Kronologiatlag nem tartozik a multba, de búbajos hangulata egyáltalán nem a jelené annak a néhány szónak, amit egy ezüsthajú öregasszonyról szeretnék itt elmondani. Az öreg hölgy, — most hetvennyolcéves, csuparidő, elefántesont figurácska — valaha nagyon szép és nagyon ünnepelt pesti lány volt; finom, keresztény család becézett kedvence, aki egy napon — alig mult tizenhét esztendő — bele-szeretett egy zsidó fiatalemberbe. Nagy, halálos, mind-örökké-szerelem volt s minthogy akkoriban nem csináltak még törvényt a polgári házasságról, a fiatalok között kenyértörésre került a vallásváltoztatás kérdése. A fiú, földhözragadt zsidó fiú volt, a lány, jó-módú keresztény lány, természetes tehát, hogy a fiú változtatta meg a vallását. És éltek boldogul ötvenöt hosszú évekig, amikor is — 1919 őszén — megszakadt az egyik élet s vele a boldogság. Az öreg úr meghalt. De halálos ágyán — ötvenöt év után — féllábbal már a halál partján lépegetve, eszébe jutott az öreg úrnak, hogy ő — zsidó. Akkoriban a pesti utcákon sok embernek verték a fejébe elfeledhetetlenül azt, hogy zsidó, az öreg úrnak ez sem kellett, ő nem is tudta, mi tör-

ténik odakünn az utcán és mégis eszébe jutott az, hogy ötvenöt esztendőnek előtte zsidó volt. Héber imakönyvet kért a feleségétől, a szegény annyira kétségbeesetten felelte, hogy nincs ilyesmi a háznál és odatartotta haldokló urának az olvasót. De az öreg úr makacszkodott, talleszt követelt üvegesedő szemmel s az agonizálok tétova mozdulataival, azután hirtelen felült és tiszta, erős hangon elkiáltotta magát:

— Tégy két gyertyát az asztalra! Péntek este van, gyertyákat az asztalra!

Véletlenül csakugyan péntek este volt és gyertya is volt a háznál, („szegény jó uram feje mellé szántam — mondja a néni — tudtam már, hogy a végét járja”) amit az asztalra lehetett állítani. Fellobogott a két furesa péntekesti gyertya s még negyedéig se égett el, mikorra az öreg úr mindörökre elcsendesedett.

Most pedig hadd ismétljem az elefántesont-nénike szavait:

— Lehet, hogy kinevetnek érte, azt mondják bolond vagyok, de én azóta minden péntek este meggyújtok két gyertyát. Szegény uram úgy kívánta utolsó percében. Ki tudja, talán érzett valamit, hogy úgy kell annak lenni, mert a halott már jobban tud mindent, mikor a lelke kiszállóban van . . .

— De hiszen az utolsó kenetet is feladatta rá a néni . . .

— Fel, fel bizony, azt is kellett. Mert tudja-e kislányom, úgy vagyunk az igazsággal, hogy sem ezen az oldalon nincs, sem azon az oldalon nincs . . .

— Hanem?!

— Hanem mindakét oldalon van.

Hát nem bájos dolog ez?

Lilien névjegye

Besuchskarte

Lilien család körben. Szemközt Lilien apósa, Dr. Magnus

A Lilien-villa Braunschweigban

PATAI JÓZSEF: „LILIEN AUF DEM FELDE...” / Látogatás Lilien elárvult műtermében.

Ezerkilencszázötvenkettőben történt, első budapesti bemutatkozása alkalmával. Egész Magyarország ünnepelte az ifjú mestert. Gróf Zichy kultuszminiszter nyitotta meg a nagy külföldi vendég kiállítását, amely szinte népvándorláshoz hasonlított. A késő esti órákig hömpölygött a tömeg a termekbe, melyeknek tizszer akkoráknak kellett volna lenniök, hogy a rajongó, lelkes és áhitatos érdeklődőket befogadhassa. Este fényes bankett, a társadalom színe-java, szellemi életünk elitje, művészeink legelső köszöntötték az új német grafika diadalmas mesterét. Lilien sápadt arca kivirágzott a boldogság izgalmában. És mintha gyermekes örömmel le akarta volna tromfolni mindazt a szeretetet és rajongást, amely itt körülbecézte, „kap-tam én külön kitüntetések is” gesztusával tárcája mélyéből egy selyempapirba burkolt levelet vett elő és felém nyújtotta. Herzl írása volt. Egy tíz évvel azelőtt kelt levél, amelynek megszólítása így hangzik: „Lilien auf dem Felde . . .” „Valahogy így kellene szólítanom — írja — hogy a tisztelt Uramat, Igen tisztelt Mestert és hasonló banálításokat elkerüljem . . .” És ebben a pillanatban én is úgy láttam Lilient, mint egy természeti tüneményt, mint a föld titkos méhéből kipattanó virágot, amely szirmokat bont, illatot ont, tavaszt varázsol maga körül és megtölti a levegőt szárnyaló lepkékkel és édes melódiákkal. „Lilien auf dem Felde . . .”

Három év telt el és nem volt alkalmam Lilien látogatását viszonzni. Ismét ő jött Budapestre. Palesztinából menekült. A háború elől, amelynek hullámai a Szentföldet is elárasztották. Akkor még tele volt a lelke német reményekkel. Mire a lomb lehull, vége lesz a szenvedéseknek. Ő sem gondolta, mennyi lilomot fognak még letaposni, mennyi virágot vérbe gázolni. Nemsokára ő maga is kikerült a harctérre, valahová volhyniai mezőkre. És amikor első tábori képeslapját kaptam és megláttam téli mundérba torzított testét és bakasapkába szorított szomorú fejét, úgy éreztem, a tragédia kezdete ez. Mit csináljon a művész, ha kiragadják kezéből a könnyű ceruzát és

nehéz puskát adnak helyébe, hogy őrt álljon éjjel a havas mezőn? „Lilien auf dem Felde . . .”

Aztán vidámabb levelek érkeztek. Lilien kikerült mint harctéri rajzoló Palesztinába. És mert a judai Sipkaszorosban minden csendes volt ekkor, végigjárhatta a Szentföldet szélében-hosszában. Rajzolhatott az Olajfákhegyén és a Jordán partján, Mamré ligetében és a Galilea hegyei között. Lázasan készültek a képek a Lilien-biblia új kötetéhez. A Biblia képei a Biblia országában. Leveleiből kiérzik ugyan, hogy olykor őszi fuvalmak sejtése suhan át a lelkén, tudja, hogy nem sokáig sütkérezhet a keleti napsugárban, érzi, amit olyan gyönyörűen rajzolt meg, a zsoldár szavát: hervadó virág az ember, hullás a sorsa. Mégis ujjongott a virágzásnak. Boldogan bejárta a Karmelt, az Emeket, a Sáront. „Lilien auf dem Felde . . .”

„Mintha itthon Németországban minden oda irányulna, hogy megfosszák az embert testi és szellemi tőkéjétől, az élet munkájának minden eredményétől” — írja levelében a német valutakatasztrófa rettenetes napjaiban. Mikor Karlsbadban találkoztunk két évvel ezelőtt, úgy tűnt, mintha arca kifejezéséből már hiányoznék az a hatalmas energia, amely a zakopanei kis címfestőműhelyből az elhivatottság életösztönével a német grafikus művészet legelső reprezentánsai közé lendítette. Lilien rezignáltnak, megtörtnek látszott. De még újabb szentföldi utat terveztünk, amely előtt majd meglátogatom. „A viszontlátásra Braunschweigban” — búcsúztunk. És viszontláttam őt künn a braunschweigi temetőben, lehajlott ciprusok és szomorúfüzek árnyékában. Virágokkal borított sírhant, gyöngéd hitves, gyönyörű gyermekek, barátok, rajongók zarándokhelye, a Halál örök mezején. „Lilien auf dem Felde . . .”

Keresztül-kasul járom Lilien műtermét, dolgozószobáját, könyvtártermét. Minden olyan rendezett, olyan gondosan elhelyezett. Szerette a szépet minden vonalban és minden vonalon. Csak a koszorúk tömegei hevernek a sarkokban fájdalmas síró összevisszaságban. A nemrég ünnepelt ötvenéves jubileum babér-

koszorúit elborítják a gyász virágai. A hódolat színes szalagait elsötétítik a temetés fekete brokátjai. Az elárvult asztalon néhány becsukott könyv. Nem merem felütni. De a címetek kívülről is látom. Tudományos művek a Keletről. Az ő alapos képzettsége kizárt minden anachronizmust, minden művészi tévedést. Ugy ismerte a régi Egyiptom minden ornamentikáját, mint a falujabeli szláv paraszt arcának minden ráncát, vagy az annyi szeretettel meglátott keleti zsidó típusok különböző szemszögleit és homlokredőzéseit. Héber foliánsok sorakoznak díszes bőrkötésben; nemcsak a héber betűk grafikáját, de a szellemét is az eredeti forrásokból tanulmányozta.

Az egyik nagy és széles sort a „Lilien-literatura” foglalja el. Ez is szépen rendezve évfolyamonként. *Alig van művész, akiről már életében annyi könyv jelent volna meg, mint Lilienről!* És a legnagyobbak írták róla, Zangwill, Nordau, Zweig, Sokolow, Börris, Freiherr von Münchhausen, Theodor Fontane, Martin Buber, Adolf Donath, Lothar Brieger, Solomon J. Solomon, Graf zu Leiningen-Westerburg, Regener, Stand, Nossig, St. v. Lewandowsky, stb. Gyönyörűen illusztrált könyvek és tanulmányok Lilienről Európa minden nyelvén, sőt kínaiul és japánul is. Aminthogy mindenütt a világon támadtak rajongói, csodálói és alig van művészeti irány, melynek annyi követője és utánpótlója akadt volna világszerte, mint a „Lilien-stílus”-nak.

Helene Lilien asszony kalauzolója mellett átlapozgatom Lilien levelezését, amely szépen dosziékba rakva és rendezve oly könnyen áttekinthető. Az ifjú mester levelezése a kor zsidó és nemzsidó vezető szellemeivel. Mégis csak Herzlnél időzöm legtovább, Lilien bálványánál, akinek fejedelmi alakját annyi-féleképen örökölte meg és leghatalmasabban mint Mózeszt. Levelében előbb „Hochverehrter Meister”-nek szólítja, aztán fokozatosan „Hochverehrter Freund”, „Mein Lieber Lilien” és a felejthetetlen „Lilien auf dem Felde...” Melegen megköszöni a Rajna hídján készült és azóta annyira ismertté vált fotográfiát, melyről kevesen tudják ma már, hogy Lilien fölvétele volt. Még egy példányt kér Herzl az anyja számára és rögtön korigálja a mondatot: „azaz még egyet nekem, mert persze *anyámé az első*”. És meglepő a levelezés a Nemzeti Alap Aranykönyvének ornamenseiről. Herzl mindenre gondolt és mindenről neki kellett gondoskodnia. Egyszer ki is fakad: „Werde ich auch noch Ornamente machen müssen? Es würde auch recht geschehen, da ich alles machen muss!” És az aláírás: „Ihr jagdeiliger Herzl”. Egyik levelében elragadtatva ír a Morris Rosenfeld illusztrációkról: „Wunderschöne Sachen haben Sie da”.

A „kis Ottó” jön be, Lilien fia, akit annyi érdekes változatban rögzített meg rajzain és rézkarcain. „Otto mit der grossen Feder”, Ottó a könyvvel, Ottó a falován. A nagyszerű fiú most már maturandus és özvegy anyjának támasza, segítőtársa, kis hugával, az ép annyiszor megrajzolt bájos Hannával együtt, akinek Ottó meghatóan engedelmes lovagja, védelmezője. Mintha hitvest, apát és fiút akarna pótolni egymaga. „Még soha nem szerezték nekünk a gyerekek egyetlen rossz percet sem” — mondja Helene asszony. — „Még egy feddő szóra sem adtak alkalmat sohasem. Ez teszi elviselhetővé az én rettentő fájdalmamat.” És Lilien asszony beszél férje utolsó álmáról, terveiről. Kérészemre ígéretet tesz, hogy megírja mindezt

a Mult és Jövő számára. Ujabb levelek és vázlatok kerülnek az asztalra. Ottó visszateszi a régieket a helyükre. Majd egy nagy albumot hoz be, amelyet a németországi művészek ajándékoztak Liliennek ötvenéves jubileumára. Minden művész egy-egy eredeti színes rajtot dedikál a mesternek, kedves, meleg szavak kíséretében. Mennyi melegség és szeretet sugározta körül az ő életét és milyen kegyetlenül szakította ki munkaereje zenitjén a Halál.

— Mindig foglalkoztatta a Halál gondolata — mondja az özvegy szomorúan — és talán nem csupán művészi ötlet volt, amikor huszonöt éves korában megrajzolta a saját sírkövét . . .

— Hol? — kérdelem meglepődve.

— Ugy látszik ön sem vette észre — feleli — pedig elég tisztán és világosan látható a Morris Rosenfeld könyvben. Ottó, hozd csak be! Itt a rajz: „Napjaink végén”.

Megdöbbenve nézem a rajzot. Temető. Szomorú fűzek és három sírkő. A középen Morris Rosenfeldé égő menórával és ezzel a Juda-Halévi-variációs felirattal: „És álmódott Cion megváltásáról és lett dalainak hárfája”. Jobbra a fordító Berthold Feiweil sírköve és balra Liliené, a kohanita jelvénnel, a nap felé emelt áldó kezekkel, a félkörben és ezzel a felirattal: Itt nyugszik Efrajim Mózes Lilien, ben Jakob Hakohem. És lent kis vers: „Cijon szomorú pusztá földjén, Liliom nőtt és termékeny szőlőtő . . .”

— Már készül is a sírkő — mondja az özvegy és hangja megcsuklik a könnyes fájdalomtól. — Ugy lesz, ahogy ő maga tervezte. És ugyanaz a szöveg fehér márványon fekete betűkkel . . .

Záródísz Morris Rosenfeld Getto-dalaihoz, a költő, a fordító és Lilien sírkövével

Ünnap

Festtag

Lilien rézkarcai

Maher

(II. Plattenzustand)

Kaszás

(I. Plattenzustand)

DR. WOLF JÓZSEF: VELENCEI ÚTI EMLÉKEK

Anno Santo, szent év! Hirdette a katolikus egyház. A hívők százezrei zarándokoltak a szent városba Rómába és az olasz városokba. Firenze, Velence, Milano, Nápoly, Palermóig a zarándokok tarka tömegeivel tele. A velencei S. Marco nyüzsgő a legtarkább tömeg. Képvisele van az ó- és új-világ egyaránt. Fehérek, feketék színesek. Szikár, magas amerikaiak és angolok, szőke, pápaszemes észak-németek, alacsony, mandolaszemű kínaiak és japánok, itt-ott egy-egy néger vagy arabs. Valóságos bábeli nyelvezavar.

Mohó étvágygal szedik magukhoz a zarándokok a gazdag szellemi táplálékot, amit az olasz városok képtárai, könyvtárai, muzeumi és templomai nyújtanak. Majdnem minden egyes templom kincsekkel felérő képtár. Amit a zsidóság Olaszországban nyújthat az érdeklődőnek, az a rengeteg kincs között annyi, mint csepp az Oceanban. De aki szeretettel csüng a multon, az sok érdekes és értékes emléket szedhet és vihet magával az olasz zsidók életéből is. Velence Róma mellett a zsidók legrégibb letelepedési helye Olaszországban. Itt találtak új hazára a kiűzött spanyol és portugál zsidók. Már régi időkben központja volt a zsidó tudománynak és irodalomnak. Tudvalevő, hogy Velencében adta ki először Bomberg Dániel, zsidó korrektorok segítségével a *Biblia Rabbinicát* (1517). Itt élt és halt meg Izsák ben Juda Abrabanel, a zsidó Humboldt, Ferdinánd spanyol király pénzügyminisztere. Itt élt és működött rabbi Simon Luzzatto (1590–1663), aki „A héberek állapotáról” című fejtegetésében kimutatta, hogy a zsidók mindig hívek az állami törvényekhez, ép úgy, mint a vallásiakhoz. Mert hát ebben az időben is velencei világi és egyházi fejedelmek iriggy szemmel nézték a zsidók gazdasági érvényesülését. Nem volt nekik elegendő, hogy zsidók iparosok, kézművesek nem lehettek, földbirtokot nem vásárolhattak, hanem még a pénzüzet és kereskedelem teréről is szerettték volna őket kiszorítani, mert veszedelmes konkurrenszeket láttak bennük. De hová lett a velencei zsidók nagysága és jelentősége? Eltűnt, elköltözött más tájak felé. Mint ahogyan lehanyatlott e velencei dogek hatalma, mint ahogyan megszűnt Velence és Génua világtörténelmi és világereskedelmi fontossága.

Ma összesen 71.000 lelket számláló zsidóság él szétszórva az Appenin-félszigeten. Rómában 12.000, Firenzében 3500, Milanóban 5500, Livornóban 3000, Bolognában 1600, Ferrarában 1200, Pisában 333, Velencében 2200.

Legrégibb letelepedési helyük „Giudecca” (zsidó) szigete volt. Innen költöztek a Camnareggiótól keletre

elterülő városnegyedbe, ahol idővel kialakult a „Ghetto vecchio”, majd ettől északra a Ghetto nuovo, az új ghetto. De a Ghetto elnevezés ma már anachronisztikus. Mert ma Velence zsidói túlnyomó számban a Ghetton kívül élnek. S. Marco negyedben csak úgy mint a Canal Grande ősi palotáiban, a Rialton és Mercerián csak úgy, mint a Frari és Paolo negyedekben. A legnagyobb érdekességet a zsinagógák nyújtják. Tekintsünk be egy kissé a velencei zsidók ősi zsinagógáiba. Milyenek külsőleg? Oh, nem olyan színesek és díszesek mint a S. Marco, nem olyan égbenyulóak mint a Frari és nem olyan ragyogó fehérek mint a Salute. Hanem megviselt, füstös, kopott, egyszerű köépületek. De lépünk csak be az előcsarnokba. A falakon díszes emléktáblák hirdetik a régi, dicső multat, az ősök jámborságát, tudását és jótékonyosságát. Lépcsők vezetnek fel az emeleten lévő zsinagógákba. Amilyen egyszerűek és igénytelenek külsőleg, olyan díszesek, márványosak belsőleg. A mennyezetről valódi arany-ezüst és érc-lámpák csüngnek alá. A „Bizonyosság szekrénye” márványból faragva, gazdag arany díszítéssel borítva. A bejáraton és az emelvény felett aranybetűs bibliai versek ragyognak.

Az öt velencei zsinagóga a XVI. századból való.

A legszebb a Longhena által épített spanyol ritusú. Ugyancsak Longhena volt S. Maria della Salute tervezője. Mint a többi felekezetek templomait, úgy a zsinagógát is leginkább idegenek látogatják. Szombaton ép oly kevésbé töltik meg a velencei zsidók a zsinagógákat, mint vasárnap délelőtt a velencei görögök a Rio della Grecin levő S. Giorgio templomát.

A velencei zsidók dicső multjáról regél még a zsidó temető. Ott pihennek a velencei zsidók, ahol a jólét és élvezet a mulatozás és pajzanság szirénhangja vegyül a tenger hullámainak morajlásába.

A Lidón, a „Cimitero Israelitica” kapuján arany betűkkel a következő vers olvasható:

„Ez minden ember életének vége,
Az élő vegye ezt szívére!”

Néhány lépésnyire Isten szabad ege alatt a Lido Operája. A temetők mellett az élet melódiai.

A temető szélén egymás mellett emelkednek a szebbnél-szebb családi sírboltok. Ott látjuk Jesurun, a csipkeverés nagy mestere, Sonino, Farno, Cesana stb. családok és a neves tudósok, rabbik síremlékeit. A modern halotthomvasztás a velencei zsidók közt is elterjedt. Hatatlas fehér márványépitmény szolgál az elégetett holttestek hamvát tartalmazó urnák befogadására. Érdeklődésemre a velencei rabbi kijelentette,

hogy a velencei hitközség nem járul hozzá az elhamvasztott zsidó halottak rituális szertartásainak elvégzéséhez. De nem is tiltja meg tagjainak, hogy hozzá tartozóik hamvát a zsidó temetőbe helyezték el.

A fehér márványból készült mausoleum homlokzatán arany betűkkel a következő bibliai vers:

*Sappi Che Polve sei Tudd, hogy porból vagy
E in Polve ritornerai! És porba térsz vissza.*

Megható a kicsiny gyermekek olasz nyelvű sírfeliratai. Legtöbbször ott látható a sírkövön a gyermek fényképe is.

A S. Marcon fényes könyvesboltok kirakataiban ott láthatók az olasz-zsidó irodalom legújabb termékei. Samuele Schaerf. „*I. Cognomi Degli Ebrei D'Italia*”, Firenzében 5685—1925-ben megjelent művében összeállítja a körülbelül 10.000 olasz zsidó család vezetéknévét. Vannak olasz geográfiai családnevek. Pl. D'Italia, Calabrese, Toscano, Bologna, Castelnovo, Sastiglioni.

Luzzatto nem más, mint a németországi Lausitz, Minzi név Mainzra vonatkozik, Morpurgo pedig a Stájerországi Marburg, Ottolenghi ez Oettingen németországi város nevével azonos.

Külön fejezetben tárgyalja a mű az olasz-zsidó nemes családokat, a bárókat és grófokat. Különösen érdekesek e nemes olasz-zsidó családok cimerei, mert a bennük levő motto kifejezi az érdemet, amelyért a kitüntetést nyerték. A báró Lévy-család címerének mottója: *Spes, Prudentia, Perseverantia*. báró Morpurgoé: *Semper recte!* A báró Leoninoé: *A virtute Nobilitas*. A báró Lombrosoé: *Labor ac Virtus!*

Az olasz zsidóság egyetlen orgánuma, a Roma-Firenzében megjelenő „Israel” című cionista hetilap.

Velence az olasz festőművészet egyik leggazdagabb kincstára. A képzőművészet történetében külön beszélünk az úgynevezett velencei iskoláról, amelynek legkiválóbb képviselői: Jacopo Bellini és fiai Gentile és Giovanni. És ez utóbbi tanítványai Tiziano Vecelli, Palma Vecchio, továbbá ide tartoznak Tintoretto és Páolo Veronese. E nagy mesterek képei di-

szítik nagyrészt Velence templomait, képtárait és sekrestyéit, amelyek közül számos kép a mi Bibliánkból merítette tárgyát és a Mult és Jövőben meg is jelent.

A Doge-palota nagy tanácstermének keleti falát Tintoretto „*Paradicsoma*” ékesíti. Ez a világ legnagyobb olajfestménye. Ugyancsak a Doge-palota egyik termében találjuk Celesti művét: „*Mózes szétzúzza az aranyborjut*”. A S. Maria delle Salute sekrestyéjében „*Kain és Abel*”-je és „*Abrahám és Izsák*”-ja. A görög S. Giorgio dei Greci templom mennyezetét a bizánci korból származó kép díszíti, amely Abrahámot és Melhizedeket ábrázolja.

Velence leggazdagabb képgyűjteménye az „Accademia di Belle Arti”-ban található, Ricci „*Mózes vizet fakaszt a sziklából*” kép, Francesco Solimene „*Giahoble e Rebeca*”-ja, Giambettino Gignarole „*Rachel halála*”, Giovanni Lajos „*Dávidja*”, Bonifazio Pitati „*Salamon ítéletét*”-t. A S. Marco előcsarnokának mozaik kupolái ó-testamentumbeli jeleneteket ábrázolnak: *Noé és a vízözön*, *a Babeli torony*, *Abrahám története*, *József álmai*, *József Egyiptomban* és *Mózes életéből vett jelenetek*. A templom egyik fő oltárának négy alabástromoszlopa állítólag *Salamon templomából ered*.

Az olasz zsidók gondolkodását híven tükröztette vissza a velenceiek rabbino maggioreja, D. Adolfo Ottolenghi egy beszélgetésünk alkalmával:

— Az olasz zsidók — mondotta — tántoríthatlan hűséggel, odaadó szeretettel ragaszkodnak olasz hazájukhoz. Minden tehetségükkel és erejükkel résztvesznek annak felvirágoztatásán. Ha kell, vérüket is ontják a honi földért. Hiszen erről tanuskodik az egyik zsinagóga falán elhelyezett emléktábla, amely hirdeti, hogy az olasz zsidó harcosok „sasoknál gyorsabbak, oroszlánoknál bátrabbak” voltak, midőn hazájuk védelméről volt szó. *De honfui hűségük és ragaszkodásuk mellett, szeretettel függ szemük a Szentföldön, az ősi hazán, ujjong szívük, ha az fejlődik, virágozik, mert hiszen nem vehető rossz néven a gyermektől, ha szeretettel és hűséggel ragaszkodik őseihez, szüleihez*”.

Lillien: Hiuságok hiusága, minden hiábavalóság

(A Lillien-biblia Kohelet-illusztrációból. Verlag Benjamin Harz, Berlin)

Alles ist eitel

Lilien: Arab férfi

Talmudista

Arab nő

Tudós

Eszter

KISS ARNOLD: SZIROMFALVÁN NYÍLIK ÉS HERVAD AZ ORGONA . . .

zgalmas idők virradtak a sziromfalvai izraelita hitközségre.

Avató ünnepre készültek. Ornátus-avató ünnepségre.

Stupp Lázár templomgondnok javaslatára ugyanis elhatározta a kól, hogy a főkantort és a többi alkalmazottak számára a fővárosban ornátust rendelnek.

A haladó kor, a megváltozott korszellem egyaránt megkövetelte, hogy hazánk emez ősrégi eredetű, a hazai hitközségek sorában vezető szerepre hivatott gyülekezete: hírnevéhez, előkelőségéhez méltó módon reprezentálja példaadásra hivatottságát úgy a bel, valamint a külföld Sziromfalva felé irányuló tekintete előtt.

Ezért rendelték ornátusokat és ezért készültek ornátus-avató ünnepre.

Chanuka ünnep első napjára tüzték ki az ünnepséget. Meghívták úgy a bel-, valamint a külföld összes hitközségeit, s a cirokalmazi és a balmazciroki hitközségek be is jelentették, hogy küldöttjeikkel részt fognak venni az országos jelentőségű ünnepen. Meghívták azonfelül a kormányzati és a megyei hatóságokat, a járásbeli főszolgabíróságot, a városi méltóságokat s a tűzoltófőparancsnokságot. A tűzoltófőparancsnok meg is ígérte már, hogy az ünnepen az összes lajtkocsikkal és fecskendőkkel meg fog jelenni.

Elkeseredett viták folytak Sziromfalván, a zsidó hitközségben, az ünnepséggel kapcsolatban. A hitközség elnöke: Szolnoki Benő, „a három kutya meg egy fél”-hez címzett főtéri fűszerüzlet tulajdonosa, természetesenek találta, hogy a megjelenendő hatóságokat ő üdvözlje az egyház és a hazai magyar zsidóság nevében, míg Lekauer Bernát, a kultusz-elöljáró, heves ellenzéki pártot toborzott maga köré, azzal, hogy az üdvözlő beszéd csakis a kultusz-elöljárót illeti meg, Gibnichts Dávid, a pénzügyi elöljáró ugyanezt követelte a maga számára, Rauszwerfer Lipót, a jótékonyági elöljáró ugyanezzel a követeléssel a tárcáját kötötte kívánsága teljesítéséhez. A helyi sajtó érdemekben dús főszerkesz-

tője, a hazai irodalom messze Sziromfalván ismeretesnevű művelője, költő, műfordító, ellenzéki politikus, aki annak idején a cár ellen írt egy nagy feltűnést keltett vezércikket, melynek hatása alatt a cár majdnem lemondott trónjáról, a *Sziromfalvai Igazság* főszerkesztője, (amely lapot azonban a népnyelv röviden csak „A Házugság”-nak nevezett) abbéli véleményének adott kifejezést, hogy az üdvözlő beszéd tartása az egyház lelki vezetőjét, a rabbit illeti meg, de az előjáróság egy igen szép pulykakakast küldött presentbe a házához, s ezzel egyidejűleg sikerült a főszerkesztő urat álláspontja megváltoztatására bírni, azzal az érveléssel, hogy a zsidó egyház nem ismer hierarchiát, a zsidó egyház püspöke a rasekól vagy más előjárósági tag, de semmiesetre se lehet az a pap, akit a beszédeiért fizetni szoktak, világos tehát, hogy olyan beszédet, amelyet nem fizetnek, nem is tarthat, a logika örök törvényei szerint. Különben is utólag elhatározták, hogy a főrabbi úr is köteles — konzervatív érzései dacára is és minden tiltakozása ellenére is — ornátust viselni, ornátust kap ő is, tehát — ez is világos, mint a nap — önmagát csak nem ünnepelheti, önmagát nem avathatja. „Und fällt der Mantel, fällt auch der Herzog.”

Sikerült a kilé-ben dülő, óriási horderejű elmentéteket kompromisszum-mal kiegyenlíteni.

Eszerint az ornátus-avató ünnepen Szolnoki Benő, a rasekól a szolgabíró fogja üdvözölni, Lekauer Bernát, a kultusz-elöljáró: a község jegyzőjét, Gibnichts Dávid, a pénzügyi elöljáró: a fináncokat, Rauszwerfer Lipót, a jótékonyági elöljáró: a tűzoltófőparancsnokot, úgy is mint minden ártalmas lángnak — képletesen a túlzásba vitt emberszeretetet tüzének — eloltóját. A főrabbi úrnak is sikerült szerepet juttatni, ő az Ur-istent fogja felköszönteni, valami imafele alloku-tióval. Ámbátor Dr. Missgönisch Béla, képviselő-testületi tag úgy véleményezte, hogy a főrabbi úr elég sokat szerepel.

Egy kis közbejött baj komplikálta a helyzetet. Ugyanis lemondtak az ünnepélyen való megjelenésről (elháríthatatlan akadályok miatt) a

szolgabíró, a községi jegyző s a fináncok — maradt csak a tűzoltófőparancsnok s az Úristen. Hosszú, de heves vita után ezt a bonyodalmat is sikerült megoldani. Tehát a tűzoltófőparancsnokot Szolnoki Benő, rasekól, a hitközség nevében, Lekauer Bernát, kultusz-elöljáró, a haladó kor-szellem nevében, Gibnichts Dávid, a pénzügyi elöljáró, súlyos gazdasági válságban szenvedő édes hazánk takarékosági géniusának nevében, Rauszwerfer Lipót, jótékonyági elöljáró, az elnyomott és zokogó özvegyek és árvák nevében fogja üdvözölni. Az Úristen marad változatlanul a főrabbi úrnak. Az Úristenben — önzellenül — egyikőjük sem akart osztozkodni a főrabbi úrral. Az osztatlanul az övé lehet.

Igy virradt föl a nagy nap, az ornátus-avató várvavárt ünnepsége. Az alkalmazottak tagjait komoran ünnepi, fekete szövetű ornátusok borították. Ötszögű ornátus-sapkák diszelegtek a fejükön. (Igy már koplalni is fölemelő érzés lehet!) Ott álltak a pódiumon: a nagyhasú főkantor (a hasát a kile nem tudta megbocsátani, azért akkor, mert a hitközség tagjainak kell vért izzadniok adóikkal, hogy ezt a domborulatot ekkorára növeljék) a poszka, girhes másodkantor, (a soványságát a kile nem tudta megbocsátani, merthogy ilyen ösztövé, még azt hihetnék, hogy a kile koplaltatja, holott köztudomású, hogy erev jaumkipurkor és purimkor nedává-szokás járja, elég helytelenül, ez is a hitközségi tagok kiszípolozása, hogy nem kap semmit?! ezt csak ő állítja, de hinni nem hiszi senki, mert mindenki azt véli, hogy a másik küld, csak azt tudja mindegyik, de a világért el nem árulja, hogy ő bizony nem küld) — az örökké pócsnikban csoszogó sakter és samesz egy személyben (a papucsait a kile nem tudja megbocsátani), csak hat gyereke van, mért nem tud az elég tisztességes fizetéséből (hatszázezer korona egy évre, ez valutarisan átszámítva is tekintélyes összeg) egy pár cipőt is vásárolni magának?! A főrabbi úr a rabbiszéken foháskodik már, hogy az Isten bo-

csássa meg a bűnét, hogy ezeknek a pogányoknak engednie kellett, s ilyen maskarában kell vizekelnie, a dájén hízeleg az előjáróságnak, s talmudi érvekkel igyekszik bizonyítani, hogy a konzervatív felfogás se találhat megütközni valót az „ilyenszabású ornátuson” (négy szöglete van, nem is más, mint egy „géhrokk”, (hanikró be-laaz: „géhrokk”) a sujtás rajta pedig honfiúi érzésünk beszédes megnyilvánulása, ezen csak nem akadhat fel senki, még ha olyan túlzottan orthodox is, mint bizonyos, a rituális döntvényekben nem eléggé járatos rabbik is.) A girhes samesz nagyokat sóhajt: „zü dem haben sie Geld, par-nósze mégtén sie geben” — mire a szellemeskedő Dr. Missgönisch gúnyosan jegyzi meg: sic itur ad — *Parnószem*, de maga ezt Herr Drósze, sakter úr, úgysem érti meg, maga csak a par-nósze-hez ért, de nem a Parnassus-hoz, Drósze úr pedig erre morogva dohog magában: vün sein Leben weiss er nichts zu sagen, der ongerissene Narr, wär er so ongerissen, wie ich, ohne ein Por Schich', wär er nix e zaj ongerissen!"

A templom orma föl van lobogózva. A templom előtti térségen a hitközségi gyerekek csúszkálnak a befagyott pocsolyák fölött s lesik a pillanatot, mikor fog felmerülni a láthatáron a tűzoltófőparancsnok délcegen molett alakja, mögötte az aranyos-sisakzatú díszlegénységgel s a fecskendőkkal, hogy aztán éktelen sivítással robbanjanak be a templomba: „jönnek! már jönnek”. Jelenleg verekszik a reményteljes ifjúság. Éppen ebben a pillanatban verte fültövön a samesz a gabe nápic, de mégis mindig hatalmaskodó és verekedést kezdő fiát, mire az az öklét rázva vonul el a templomfolyosó felé, hátrafelé kiabálva a samesz fiának: „várj csak, te betyár, megmondalak a papámnak, az én papám: előjáróság, a te papád pedig csak domesztik, majd én megmutatom neked, elcsapjuk a papádat”.

„Jönnek! jönnek!” hangzik föl ebben a pillanatban a fiúk mohikán ordítása, s csakugyan trombitaharsogás közben fordul be a szűk zsidó

Lillen: Damaszkuszi utca

Omarmecset Jeruzsálemben

Pálmák a Szaharában

Sivatag

(Előre) Karaván

templom-utca sarkán Locsffy Bódog bádogosmester és tűzoltófőparancsnok impozáns megjelenése, mögötte az öt főből álló legénység és négy lajtkocsi. A bágyadt téli napfény alázatosan törlik meg a csillogó pakfong sisakok taraján, mint-hacsak a téli napfény is az üldözött népfajhoz tartoznék, amelyhez olyan jól illik a bölcs meg-alázkodás.

A templom bejárájában Lekauer Bernát kultusz-elöljáró üdvözlő mély hajlongással a felsőbb hatóságot.

— A szíromfalvai zsidó hitközségre nagy nap virradt föl — mondja a hitközségi jegyző által megfogalmazott szöveg alapján, sűrűn pislogatva a kéziratba — a rendületlen hazaszeretet köntösét jelzik azok az új öltönyök, amiknek az avatására készülünk. Utolsó leheletünkkel foszlanak csak le majd rólunk ezek a szent öltönyök.

A templomajtóban Gibnichts Dávid, a pénzügy elöljárója állítja meg Locsffy Bódog parancsnokot:

— A nemzeti erők összefogása a bölcs taktikakosság jegyében — deklamálja bömbölő beszédességgel — ezt symbolizálja a mi mai ünnepünk. Róma ledől és rabigába görnyed, ha a jövő feladatait nem ismeri. Mi bölcssek vagyunk akkor, amikor adunk, és bölcssek akkor is, amikor és ahol nem adunk. Nem adunk semmikor és sehol, özvegyeink és árváink könnyeivel szemben is gyakorta kell keményeknek maradnunk, — de adunk, adunk, akkor, amikor mint most is, a közművelődés oltárára tesszük le verejtékes garasainkat. Ezt vigye hírül méltóságos és nagyságos főparancsnok úr a honi nagyhatalóságoknak, amelyeknek képviselőjében kegyeskedett sokatszenvedő felekezetünk hódoló körében megjelenni.

Rauszwerfer Lipót, a jótékonysági elöljáró lép most a hatóság képviselője elé:

— Ez az ősi felekezet — szavalja meggyőződéssel — a legtüzesebb lángot hordja a szíve mélyén. Nem tudja ezt a tüzet sem Ön, határtalan nagyrabecsüléssel övezett tűzoltófőparancsnok Úr, sem pedig gyűlölet és kaján gonoszság a keblünkben eloltani. Ennek a tüznek neve van: szabadság: szabad emberek a szabad hazában, egyenlőség: egyenlő vallásszokások másfelekezetű polgártársainkkal és testvériség: korlátlan testvériség máshitű testvéreinkkel. Ezt jelképezik az új ornátusok, amelyek majdnem olyanok, mint

az Önök hódolattal köszöntött főpapjaik ornátusai. Ezt adja tudtul, nemes főparancsnok Úr, akit az Úristen nagybecsű, nagyúri és kedves Családjával együtt az emberi kor legvégsőbb határán túl is, sokáig éltesse, a honi nagyhatalmú hatóságoknak. Éljen a szabadság, az egyenlőség, a testvériség!

A bubifrizurás főkantór úr a „megszokott mesteri módon” a 104. zsoltárt intonálta: „Dicsérjed én lelkem az Urat, én Uram, Istenem, nagy vagy te nagyon, díszbe és fenségbe öltözködtél. Felöltötted a világosságot, mint egy ruhát, kiterjesztetted az eget, mint valami szőnyeget”.

S most, most jött az ünnepélyes, a legünnepélyesebb pillanat. Szolnoki Benő, hitközségi elnök úr, üdvözölte a tűzoltófőparancsnokságot a hazai összsidóság nevében, s kifejezést adott azoknak az érzéseknek, amelyek ebben, a felekezet életében örök időkre jelentős órában a hazai összsidóság szívét fennen dobogtatják.

Ez a beszéd a szíromfalvai közvélemény egyhangú megállapítása szerint, az oratori művészet Csimborasszója volt. Tömör gondolatai, gyönyörű fordulatai, hazafias szelleme, ékes nyelvezete, a nemes hév, amely átlengte: Kossuth Lajosra emlékeztettek, sőt egyesek szerint Kossuth Lajost el is feledtették. A *Szíromfalvai Igazság* (a népnyelv szerint: „*Hazugság*”) heti és politikai lap, a nemzet közvéleménye, a beszédet szósz szerint leköszölte, a kiemelkedő részeket vastag, ciceró betűkkel szedette, s a segédszerkesztőnek nagy dolga volt, új jelzőket kieszelni a beszéd beharangozásához, a „remek”, a „lendületes”, a „remekbe készült”, a „csodálatosan tüneményes szónok”, a „Magyarország egyetlenül egyetlen, páratlan, igenis páratlan, (ha megpukkadsz is, te sötétlelkű irigység!) páratlanul páratlan szónok” — mind elcsépelet szólamra vált ennek a beszédnek a méltó jellemzésére. A *Szíromfalvai Igazság* tehát azt írta róla: „a nemzet géniusának lélekzete elállt ennek a gyöngyharmatos üdeségű, Cohinoor gyémántjának ragyogását megszegyenítő, szédítően sasszárnyalású beszédnek hallatára”.

Szolnoki Benő az elcsöndült 104. zsoltár bevezető igéjével kezdte meg beszédét. Csak-hogy, és ez volt a hallatlanul új és korszerű a beszédben, nem héberül, hanem latinul idézte a zsoltárt. Mert Dávid király is alkalmasint latinul

énekelte volna, csakhogy azért nem tette meg, mert — sajnos — nem tudott latinul. Így a Szolnoki Benő latin kiejtésével (mi mindent nem tud egy ilyen a „három kutya meg egy fél” című főtéri fűszerkereskedő, ha egyúttal rasekól is!) Isten ugyse! minthacsak keresztény templomban lenne az ember, s minthacsak a püspök mondana létániát — hát nem páratlanul fölemelő érzés lehet ez? hitte volna valaha ezt a megdicsőülést a sziromfalvai kile kedajse?!

— Igen! — mondotta többek között, csatánót pátosszal Szolnoki Benő úr — ez a mai ünnep, a korszellemnek, a *haladó* iránynak fényes győzelme. A magyar Izrael, itt, ezen a helyen, most, ebben az ünnepélyes pillanatban tapossa a porba a maradiság hydrájának mind a száz vi-perafejét. Eggyé kell válnunk honfitestvéreinkkel erkölcsben, szokásokban, lényegben és formában. A gettót föltámasztani többé nem lehet. (Viharos taps és éljenzés.) Én hiszem azt, hogy eljön az az idő, amikor minden elválasztó korlát romokba fog hullani, amikor a zsidó templomot többé nem lehet majd megkülönböztetni polgártársaink templomaitól. Mózes és Jézus egyforma ornátusban fognak járni. Ézsaiás és Pál apostol egyforma pásztorbotot fognak hordani. Sziromfalváról indul ki a felekezeti válaszfalakat elsöprő áradat tana s az Isten ígéje a magyar Izrael eme Jeruzsáleméből. Mondja meg Nagyméltóságod — fordult belső tüztől kipirult arccal és emelt hangon Szolnoki rasekól Locsffy Bódog tűzoltófőparancsnokhoz — mondja meg küldőinek, a magas kormányának, hogy mi, hazai zsidó magyarok, lelkünk tüze nek utolsó paraszával is ezt az érzést fogjuk éleszteni hiveink szívében, egyházunk kebelében. (Szünni nem akaró éljenzés, sokan a szemüket zsebkendővel törlik. Az elragadtatás moraja.)

Feszült figyelem közben válaszolt most Locsffy Bódog tűzoltófőparancsnok úr, a magas hatóságok képviselője. Röviden, trom-

bitarecségésű, félig németes, félig tótos accentussal vetett oda egy pár lapidaris mondatot:

„Jölleső érzéssel feszem tudomásul a sidóság hódolatát. Legfelsőbb helen tolmácsolni fogok. Letyenek továbbra is hü honfiak. Ami halat, el nem marat. Kondoskodni fogom, hogy jól megérdemelt kitintetések el ne maradjanak. Értem-rentek, lovak-gereszték s más ilyenek. Etcetera. Éremmel jettem erre helre. Sturm!!!

S künn a templom bejáratánál a legénység a trombitákkal alar mot fujt s a fecskendőkből díszsugarakat lövelt a templom tetejére. Az éljenzés és taps orkánna szilajult s Locsffy Bódog az előljároság minden egyes tagjának kegyes leereszkedéssel kezét nyujtott.

Még a főrabbi úr is elmondotta — programm szerint — a beszédét.

Litten: Lejárat a Siloahforráshoz Jeruzsálem mellett

Zugang zur Siloahquelle

Lillien: Ádám és Éva

Nem nagyon tetszett. Eredeti héber nyelven szentírási szövegeket és midráshelyeket magyarázott. Elmaradt, maradi ember hiába! A korszellem nem tudja áthatni. Még mindig azt hiszi, hogy mindig zsidó templomban van. S hozzá még azt is megtette, hogy a befejező imájában azért könyörgött az Istenhez: hogy az ősi zsidó szokásokat, az apák szellemét ne engedje kiveszni a gyülekezetből. Javíthatatlan! Nem akarja meglátni, hogy a konservatív szellemnek örökre befellegzett Sziromfalván, a sziromfalvai zsidó ekléziában!

Lillien: Az Özönvíz

Die Sintflut

A Lillien-Bíbliából. (Verlag Benjamin Harz, Berlin)

Este fényes bankett volt a hitközség tanácstermében. Vívmány volt, hogy a vacsorát a „Sündisznó” vendéglőse főzte. A sziromfalvai zsidóság ezzel is azt dokumentálta, hogy az étkezési törvények se képezzenek többé gátat a teljes beolvadás előtt.

A felköszöntök is mind a korszellem diadalát hirdették. A szolgabíró felköszöntőjében keblére ölelte a sziromfalvai zsidóságot, a községi segédjegyző pedig később, az emelkedett hangulat hatása alatt jazz-band shymmi tánc közben a kíváncsan gömbölyű, jótékony egyleti alelnöknöt.

Csak Fátrai, zsidó tanító, ez a mogorvaszavú, kiállhatatlan fráter, csak ez volt megint tapintatlan. Mert hogy azt mondta a felköszöntőjében:

— Én úgy vélem, a hazafiságról nem kell annyit szavalni. Azt érezni kell igazán és cselekedni kell igazán. Én nem bizonyítom, hogy magyar vagyok, mert aki ezt kétségbevonja, azt megvetem, akár keresztény, akár zsidó. Az, hogy mi zsidók: magyarok vagyunk, olyan valóság, mint a nap, a hold, a csillagok, a levegő. Nem tudunk élni nélkülük. De nem kiáltom folytonfolyvást: „levegőt szívok! boldog vagyok, hogy élek!” S a zsidóságomban se akarok megalázkodni azért, hogy a magyarságot elismerjék.

— Er hat nebbach Recht — mondta rá a nyurga samesz, — aber e Narr bleibt er doch!

S hogy neki volt igaza, bizonyította az a tény, hogy Dr. Missgönisch iskolaszéki elnök, legközelebb meglátogatta az osztályát, s konstátta, hogy a gyerekek nem tudnak semmit s azt a javaslatot tette a községi plénum előtt: mihamarabb új, korszerűbb tanítóról „tétessék gondoskodás”.

Szolnoki Benő rasekól, az ünnepség után néhány héttel, keresk. tanácsos címet kapott, Lekauer Bernát arany érdemkeresztet, Gibnichts Dávid ezüst érdemkeresztet, Rauszwerfer Lipót legmagasabb elismerő leiratot — mind a kultúra és a haladás terén tanúsított fáradhatatlan és eredményes munkásságukért.

A főrabbi úr nem kapott semmit. A hitközségi elöljáróság nem terjesztette fel a községi hatósághoz, ennél fogva a községi hatóság nem a megyeihez, s a megyei nem a kormányhoz. Ellenben a legközelebbi kérvényét, amelyben a főrabbi úr a rabbilakás hálósobája repedező s esőlettől csurgó menyezetének megjavítását kérte: egyhangulag elutasították. Tanuljon meg előbb latinul zsoltárt citálni s értse meg előbb, hogy Sziromfalván, a sziromfalvai kileben egyedül a haladó irány possibili. Maradi, elavult gondolkodás a gettóra való.

Egy esztendő mult el a sziromfalvai ornátus-avató ünnep óta.

Egy kegyetlenül hideg decemberi reggelen ott

ült Szolnoki Benő úr, a szíromfalvai rasekól, családi körében a reggeliző asztal mellett.

A tágasöblű, nagy cserépkályhában barátságosan hunyorgószemű, rőt cserfahasábok pattognak, a tágas ablakon át festői panoráma nyílik a szepesi hegyóriások hóval fődött ormaira. Szóval a legidillikusabb hangulatkörnyezetben találjuk Szolnoki urat, a nagyhatalmú rasekólt.

Tenyerestalpas, tót cseléd lép be most a szobába, s jelenti, hogy Weinerlich Mózes, a község ismert poszka samesze vár künn az előszobában.

— Várjon! — mondja ridegen Szolnoki Benő — várjon az a pernahajder!

S röviden, de fujtató fölindulással beszéli el családjának, hogy Weinerlich sameszt ad audientum verbum, fegyelmi ügyben idézte maga elé.

Jó félórát kellett Weinerlich samesznek a fütetlen előszobában várakoznia, amíg Szolnoki úr, mérges ráncokba igazítva a homlokát, kiment hozzá az előszobába.

— Szép kis ségec maga — förmedt reá, — nincs sok szavam magához. El van csapva. Maga — most jutott csak tudomásomra — az idén sajne-rabbe előtt új diót evett. Maga azonkívül a mult szombati mincha-istentiszteleten ornátusban jelent meg a templomban. Maga megszegte szent vallásunk sarkalatos parancsait. *Konservatív hitközségünk* nem tűrheti el az ilyen betyárstikkliket. Elsején mehet.

Szegény Weinerlich hiába védekezett. Nem „risesz”-ből vette föl az ornátust, csak mert a szombati ruhája már végképen széjjelfoszlott, s nem akart szombaton szakadt ruhában megjelenni a templomban. Új ruhára pedig — tetszik tudni — a fizetéséből nem telik. Ami a sajne-rabbe előtti dióevést illeti, az *harmadszor* nincs bebizonyítva, hogy új dió volt, *másodszor* nem is olyan nagy bűn, *először* pedig egyáltalában nem is igaz.

— Ne bögjön itt — riadt reá Szolnoki úr — hiába kuruttyol nekem, magát végérvényesen elcsaptam. Standepé elcsaptam.

— Engedje meg róse-kól úr — mondotta most, könnyeit fölszáritva, de még mindig szipogva Weinerlich Mózes, — hogy búcsuzásul egy kis anekdótát mondjak el. Tehát egy jámbor, de nagy amhoórec balbószhoz egy jamkipér napon eljött a templomba egy barátja, s elmondta neki, hogy szörnyűség, milyen „pose”, elvetemült fia van. Ha akarja, rögtön meg is győződhetik róla. S elvezette egy tréfe vendéglő különszobájának ajtaja elé. A jámbor balbósz bekukucskált a kulcslyukon, s rettenetes, amit ott látott. A fia ott dévajkodott, ölelkezett, a szent napon — s akivel ölelkezett, az távolról sem a rozsnói püspök volt, mert a rozsnói püspök az nem siksze. A jámbor balbósz türtőztette apai fájdalmaát, csak nézett be tovább a kulcslyukon. Egyszerre csak tálalni kezdtek odabenn a sambre vün sepóreszben. Tálaltak. Először halat. Hallotta, hogy

Lilien: Jericho's Rahab

Rahab von Jericho

a tálaló pincér azt mondta: „kecsege”. A jámbor balbósz türtőztette magát. Ujra tálaltak. Disznófejet körítéssel. A fia abból is evett. Evett jamkipérkor. A jámbor balbósz csak türtőztette magát. Megint tálaltak. Túrós csuszát. Kapros túrós csuszát, hús után. A jámbor balbósz hasadó szívvel nézte végig, hogyan fal a fia a bűnös eledelből. De még mindig nem szólt semmit. S ujra tálaltak. Deszertet. Új diót sajne rabbe előtt. Ezt

Lilien: A néma dal

Das stille Lied
(Aus Münchhausen: Juda)

Llilen: A zsoltáros

Der Psalmist

„Die Bücher der Bibel“ (Verlag Benjamin Harz, Berlin)

már nem tudta végignézni a vérig föllázadt jámbor balbósz. Föltépte az ajtót, berohant a fiához, s torkaszakadtából kezdett ordítani:

„Te ségec, te betyár, te mamzer benenide, ami te vagy. Aztat, hogy jamkiperkor sikszekkel mulatsz, azt még el tudtam nézni. Aztat is, hogy jamkiperkor falsz. Aztat is, hogy tréfet falsz. Aztat is, hogy cházert falsz. Aztat is, hogy kecsegét fresszolsz. Még aztat is, hogy hús után túrócsuszát zabálsz. De aztat, hogy sajne rabbe előtt új diót eszel, — eztet már nem tudom végignézni, eztet már nem tűröm el, te kélev sebiklóvim, te utolsó bitang, te Jerovem ben Nvot, te Kajrech, te Hómen v'zárau.

Ezt mondom el magának, Herr von Szolnoki rósekol, én Weinerlich Mózes, akit maga most elcsap a két gyerekével együtt, hogy megfagyjunk az országúton. Maga okos ember, — úgy mondják a szamarak — maga hát tudja, mi az a kal vochaujmer? Maga az, aki mindezt megteszi, amit annak a jámbor balbósznak a fia megtett, maga az, aki trájfesz zabál, hogy a szakállán csurog le a zsír, maga se a rozsnói püspököt ölelgeti, maga az, akire a Géhinem kapui sóhajtozva várakoznak — s maga csap el engem azért, mert állítólag új diót ettem sajne-rabbe előtt?! Örülök, hogy mindezeket búcsuzóra magának elmondhattam. Pfuj, mit Nachdruck! — Szolnoki Benő ezek után sajátkezüleg lódította ki Weinerlich Mózes sameszt az előszoba ajtaján, földühödten tért vissza családjá körébe, a reggeli folytatásához, s morogva mondta a familiájának:

— Ezek a nyomorult domesztikok még mindig nem akarják megérteni, hogy szigorúan konservatív hitközségben élnek, s hogy én, Szolnoki rasekól nem tűröm a konservatív szokások leg-

kisebb megsértését sem.

S azután egy darab disznószalonnát tűzve a villája hegyére, nemes indulattól remegő hangon mondotta:

— Még ennyit sem engedek az ősi zsidó törvényekből! Entweder biegen, oder brechen!

S rosszkedvében szemrehányóan szólt a feleségének, megízlelve a friss szalonnát:

— Hányszor mondtam már: prágai sonkát vegyetek! Ez a debreceni hamar kiszárad!

De vajjon mi történt Sziromfalván, egy esztendő óta, az ornátus-avató, haladó szellemű országos ünnepség lefolyása óta, hogy ilyen konservatív meggyőződésűvé változott át Szolnoki rasekól s vele együtt a sziromfalvai kehila kedajse?!

Ki tudna számot adni arról, hogy miképpen, milyen földöntúli hatalmak titokzatos intésére változnak át az egekbenyúló hegyóriások völgy-lapályokká, miképpen lőnek tengerek a lávát-szóró vulkánokból, s a diluviális összörnyetegekből miképpen levének békésen legelésző háziállatok, valamint fordítva: szelid báránypajzat hogyan alakult át földühödött tigrisnemzedékké, miképpen lőn — a pogány Darwin teória szerint — a majomból ember, s nem lehetetlen: az emberből majom?!

A csodáknak nincsen magyarázata. Így van és nem másképp: ez elegendő. A sziromfalvai kile egy év alatt szigorúan konservatívvá vedlett.

Voltak ugyan egyes, mindent jobban tudni akarók, ezek azt fecsegték, hogy Szolnoki Benő teremtoi babérokra vágyódott, s mivel a hitközségi ellenzék gyakorta azt lobbantotta a szemére, hogy mindent az elődjének, a volt rasekólnak köszönhet a kile: a templomot, az iskolát, a „Kike-

reki" nevű egyesületet („Kikeresztelkedés Elleni Közművelődési Intézmény) s hogy Szolnoki Benő rasekól hosszú rasekólsága alatt semmit se teremtet — azért töprengött hosszú álmatlan éjszakákon át, amíg arra a gondolatra jutott: „viszsa az ősi zsidósághoz”, „konzervatív zsidóság” — ezzel megörökíti a nevét, s arról álmodozott, hogy a templom előcsarnokának falában márványtáblát fog elhelyeztetni, ezzel a felirással: „Örök emlékeztül: Szolnoki Benőnek, a szíromfalvai izr. hitközség elnökének, a konzervatív zsidóság helyreállítójának, a szíromfalvi zsidó renaissance megteremtőjének”.

Mások viszont rosszmájúan azt hírlélték, hogy a megye újonnan installált főispánja erősen konzervatív érzésű mágnás volt, aki installációján kijelentette: hogy ő minden felekezetet egyformán meg kíván becsülni, de csakis azon föltétellel, hogy Isten és haza iránti kötelességben megalkuvást nem fognak ismerni, s egyházaikon belül a konzervatív gondolatoknak, érzéseknek és hagyományoknak ápolói lesznek. A katolikus szentegyház Rómához ragaszkodjék — mondotta meggyőző erővel a főispán — a protestáns egyház Luther és Kálvin tanait kövesse erős hittel, a zsidó egyház pedig tartsa be az ő Sulkán Áron nevű nagy mesterének ősi törvényeit. Az olyan férfiakat, akik ebben, az általam jelzett irányban kívánnak, a gondviselés által számukra kijelölt helyen működni, akarom én nemcsak támogatni, de minden alkalommal jól megérdemelt kitüntésekben részesíttetni.

Ezért vált volna hát konzervatívvá Szolnoki rasekól. De ezt csak a kaján, gonosz, égetni való, irigy nyelvek hirdetik — ám senkinek sincsen joga a bensők rejtekeit kutatni, s az isteni megvilágítás titokzatosan szent útjait, a csodákat, hétköznapi, sekélyes magyarázatokkal megfertőztetni.

Mi se tegyük hát: inkább siessünk mi is, a lázasan kíváncsiak tömegével együtt a szíromfalvai zsinagógába, ahol ma, újra chanuka napján, nagy ünnepséget, újra országos jelentőségű ünnepséget tart a szíromfalvai kile.

Lemer-avató ünnepet tart a község. Szolnoki Benő, rasekól indítványára, határozatba ment, hogy az ősi szokásoknak megfelelően, a templomot átalakítják, s a „lemert” (a tórafelolvasó asztalt) a templom közepén helyezik el. Elhatározták és ime, meg is valósították. Az ornátusokat már előbb konfiskálták, s a hitközségi alkalmazottaknak, állásvesztés kilátásba helyezésével tiltották be, hogy ezt a pogány, zsidótlan köntöst valaha is még magukra ölteni merészkedjenek. A női karzatra sűrű rácsot alkalmaztak.

A meghívott megyei hatóságok, az ünnepélyen való megjelenésben újra akadályozva lévén, kimentették magukat, képviseljükben újra Locsffy Bódog, tűzoltófőparancsnok, kellő számú legénységgel és lajtkocsikkal lesz megjelenendő.

A templom emelvényén újra ott állanak, ünnepi meghatottsággal Szolnoki Benő, rasekól, Lekauer Bernát, Gibnichts Dávid, Rauszwerfer Lipót. A rabbiszékeken a főrabbi és a dájén.

A templomtéren csuszkáló hitközségi ifjúság újra rohan a sioux-indián csatakiáltással:

— Jönnék már! jönnék!

A lajtkocsik robognak, a tűzoltótrombiták harsognak — Locsffy Bódog újra ott áll, mély hódolattal környezetten az almemoron.

A főkántor úr ma különösen remekelt. Ma „talesz iber'n Kopf” énekel, nem úgy, mint egy esztendővel ezelőtt, nyakba vetett, selyem sáltaleszocskában.

Szívetremegtetően intonálja, s a négy tagból álló kórus harsogva zengi vele együtt a 24. zsoltárt: „Emeljétek ti kapuk fejetekeket és emelkedjétek ti ősrégi ajtók, hogy bevonuljon a dicsőség királya.” S utána még a chanuka-zsolozsmát recitálja: „azután bejöttek a te fiaid a te házad pitvarába és kitakarították a te templomodot és megtisztították a te szentélyedet”, — hogy énekel, Istenem! hogy énekel ez a Purzelbaum főkántor! Mi az a Saljapin, az a Caruso a szíromfalvai főkántorhoz?! Macskanyávogás és csalógányének! S amellet Purzelbaum főkántor majel is! Igazán kár lenne megengedni, hogy Amerikába vándoroljon ki, egynéhány százezer korona miatt! De talán lehetne neki pénz helyett valami címet juttatni, tegyük föl: „tisztelendő zene-elöljáró”. Ez szépen hangzik, und kos't ka Geld! Na ja! Was braucht Gott Geld auszugeben?!

A hazai zsidóság nevében ezek után Szolnoki Benő, Szíromfalva rasekólja üdvözli Locsffy Bódogot, a kormányhatalmak képviselőjét:

— Minden közület talpköve — szavalja lelkesen — az ősi hagyományokhoz való törhetetlen hűség. Egész életemben változatlanul azt vallottam, hirdettem és a bölcs vezetésem alatt álló hitközséget arra neveltem, hogy hajszálnyira se szabad eltérnie a konzervatív vallási hagyományoktól. Mert felülmulhatatlanul mély bölcsességgel mondotta vármegyénk hódolva körülrajongott főispánja: az ősi televényben virul a legbiztosabban a százados cserfa. A szíromfalvai konzervatív zsidóság nevében arra kérem Méltóságodat, a legmélyebb alázattal: kegyeskedjék lemerünket ez aranykalapáccsal fölavatni, s ebben mély hódolatunkat a vármegyei főispánság magas trónszéke elé juttatni s egyúttal biztositani arról a legmagasabb hazai hatóságokat, hogy a felsőbbség iránti föltétlen meghajlás ugyancsak ősz konzervatív erény körünkben, a szíromfalvai hitközség százados falai között.

Lekauer Bernát, a honi zsidó kultúra nevében mondott néhány tömör mondatot:

— Az úgynevezett haladás — mondotta — rákfenéje a konszolidációnak s a szolid Kohnoknak — tette hozzá élénk derűtséget keltett élcességgel. — Ha erről a gyönyörű ünnepről Nagy-

méltóságod hirt visz majd megyénk aranykormánypalcás főispánjának, ne feledje megemlíteni Lekauer Bernát szerény nevét, aki utolsó leheletig, a főispán úr Ónagyméltósága szellemében konservatív maradand.

Gibnichts Dávid, a pénzügyek nevében beszélt:

— Konservativismus és takarékoság egyet jelent. Ahol tékoznak, ott progressive fogynak a nemzeti vagyon. Én nem azt mondom: Vitam et sanguinem, sed avenam non — igenis avenam a hitközség elégedetlen alkalmazottainak — éljenek szénán, de a hitközség maradjon ezen a téren is konservatív, s amint apáink nem adtak, úgy ne adjunk mi sem — egy jól felfogott jövődő társadalmi összefogás érdekében. Hadd utaljak rá ez alkalommal, hogy most is a katolikus templom új harangjához ötszázezer koronát jegyzett — az én indítványomra — hitközségünk, ugyanakkor, amikor alkalmazottaink és nyugdíjasaink azzal a méltatlan lármával töltik be a világot, hogy éhen vesznek. Bibliai hangon kérem Méltóságodat, ha legfelsőbb helyen az érdemek könyvét lapozgatják: ne terheltessek igénytelen nevet az emlékezések hamvadó paraszában megtalálni és abból azt kikotorni.

Rauszwerfer Lipót üdvözlése velős rövidségével kapott meg minden szívet:

— Fogadjuk — mondotta harsányul, csatogva, mint valami harzi kanári, — fogadjuk, hogy kidobunk köreinkből minden rontó meg haladó törekvést. Hazug snorrer a haladás: semmit sem ad, mindig csak kér, semmit se hoz, mindig csak visz. Én a jótékonyság előjárója azt mondom: az ilyen snorrert ki kell dobni az ajtón. S én mester vagyok a snorrerek kidobásában. Nem várok a köz javára kifejtett működésemért semmi jutalmat, bár legyen róla meggyőződve Nagyméltóságod, hogy az elismerés elől különben méltatlan göggel én sem zárkóztam el sohasem.

A főrabbi úr beszédével most se voltak megelégedve. Kevés héber citátumot mondott. Nem volt elég konservatív.

A dájen meg is jegyezte bizalmasan, húsz szem között:

— Kicsiny rókák tépdésik az ősi kerítéseket. A lemer faragása és elhelyezése a főrabbi úr utasításai szerint történt. Nem egy konservatív előírás figyelmen kívül hagyásával.

Az üdvözlő beszédek elhangzása után Locsffy Bódog, a legmagasabb kormányhatóságok nevében fölavatta a lemert, s az ünnepélyes aktus után így szólt:

Letyenek pisztosak: megértetem ünnepet, jelentőséget. Fogok mondani főispán úr Ó Méltóságának: Szolnoki úr akar kitintetés, Lekauer úr akar kitintetés, Gibnichts úr akar kitintetés, Rauszwerfer úr akar szinte kitintetés. Mek is érdemelnek. Hiszek, én magam fogok aztat nekik

hozni s fogok őket jól megérdemleten fölakasztani — nyakukba bele az érdemrendeket.

Este bankett volt ugyancsak a „Sündisznó” vendéglőben. Ebben is konservatív maradt a szíromfalvai kól. Most is ott ettek, ahol egy esztendővel ezelőtt. De a malacpörkölt után mezüment bencseltek.

Amikor pedig egynéhány nap múlva Locsffy Bódog a zsidó lemeravatásról referált, a főispáni fogadószobában a főispánnak, vidám poharazgatás közben, az aranytollú és aranszájú megyei főjegyző, azt jegyezte meg, a főispán s a többi nagytekintélyes urak helyeslése közben:

— A fene ezeket a zsidókat! Kifogyunk az érdemrendekből! Most már nem marad más hátra, a pápa Ó Szentségéhez kell fordulnunk: adjon nekik érdemkereszteket az egyház körül szerzett érdemeik elismeréséül.

S ez alkalommal a szíromfalvai zsidó notabilitások nem részesültek semmiféle legfelsőbb elismerésben.

Szolnoki Benő rasekól úr pedig egy borongó őszi napon ott ült elmélyedt gondolkozással a korai hóval borított szepesi bércekre nyíló szalonjának ablakai mellett, s azt forgatta a fejében, hogy egyedül a haladó irány a helyes, s hogy ilyen szellemű ünnepet rendez legközelebb a zsinagógában, a legfelsőbb hatóságok meghívásával és bevonásával.

Pap Izsák: Te, gyors felejtő

*Minden mosoly könnyet takargat,
Minden kacaj sirást tagad, —
Nem tudva is rejted magad.*

*Szemed mögött feledve hallgat
Legyűrt, nehéz jajok sora,
Mit tört évszázak ostroma.*

*És ajkadon szavad kesernyész,
Bár hizeleg, vagy udvarol, —
Nagy mélyről jó, a szív alól.*

*Cibált erdőkön vagy te terrész,
Szélvész zilált, vihar nevelt,
Napfény reád ritkán ha kelt.*

*Már nem tudod — te, gyors felejtő. —
Lelked kibomlott, égre tárt
S nem látsz mögötted bút, homályt.*

*És benned mégis zúg az erdő,
Szemedben sir, ajkon susog
S te nem tudod, jaj, nem tudod.*

Lilien: Absalom sírja

Lilien rézkarcai

Bábel vízén ültünk és sirtunk...

Lilien: St. Margherita

Stefan Zweig: Lilien a költő

Taine mondja valahol: „Filozófia nélkül a tudós csak mesterember és a művész csak tréfamester”. Lilien egy nagy és új életeszmenek első és egyetlen művészi hordozója. Az ő alkotó ideája különös mély jelentőséget nyer, mert nemcsak a művészet talajában gyökeredzik, hanem mélyen bele van ágyazva egy hontalan, szétszóró nép vérző szívébe. Világszemlélete nem véletlen műve és nem másoktól kölcsönvett eszmékből alakul, — sajátossága faji értékekből, népmítoszából, hazai talajból fakad és nemzeti környezetből és személyes sorsból nő bele az életbe. Célt kereső keserves évek során érlelődött lassan, öntudatlanul lelkében, ami később öntudatosan, diadalmas szimbolummá bontakozik ki művészetében.

Lilien európai hírnéve a fehér-fekete művészet élén halad, — de egyéniségében az apostol nem kisebb jelentőséggel bír, mint a művész. Szeretjük benne nemcsak a rajzolás mesterét, hanem a költőt, az álmodót, új célok hirdetőjét, a mély és érző embert, akinek meleg szíve hallhatóan dobog a máskor oly néma papiros-könyvek lapjairól.

De még ha így szeretjük Lilient, akkor is lehet, hogy tulságosan szűkre szabjuk körét. Mert sokak számára az ő kezében gyulladt ki először a művészet fénye; közvetítő ő a kiváltságos világ között, amelyhez utat tört magának és azok között a műveltségtől elidegenítettek között, akiktől jött. Ő az első, aki a Biblia formakincsét dekoratív hatásokra alkalmazta és a Biblia képein és a ghetto dalain keresztül a kultúra legmagasabb csúcsáról a művészet sugarait ragyogtatta meg az elnyomott és szépség után sóvárgó lelkek előtt. És ezért, ami csak kevés, kiváltságos művésznél mondható el: ha Lilien életművét kiemeljük e művészi szemlélés keretéből, akkor is megmarad történeti jelentőségű halhatatlan kultúrmunkának.

Utca Jeruzsálemben

Otto

Hanna

Otto

Lilien rézkarcból

ZSIDÓ KÖNYVESHÁZ

Benjamin Crémieux: *Judaïsme et Litterature*. — M. Brod. — F. Weltsch: *Zionismus als Weltanschauung*. — Mme. Myriam Harry: *Les amants de Sion*.

Zsidó könyvesház . . . A zsidó olvasó, aki legjobb közönsége minden nemzet irodalmi alkotásainak, talán nem fogja konokul behunyni a szemét a saját íróinak produkciói előtt sem. Talán még a magyar zsidó olvasó sem (aki pedig hisztérikusan fázik már a pusztá „zsidó” szótól is). Talán még akkor sem, ha ezek az új zsidó írók a magunk népe problémáival is mernek már egyszer foglalkozni, B. Nagy Gergely parasztagzda vagy a Bolzay-lány vagy Eöz Anna dolgai mellett. Mert az alkotó zsidó szellem kezd hazatérni idegen kultúrák csatatereiről a saját frontunk védelmére. Mert nekünk is van külön frontunk. Nekünk is megvannak a magunk problémái. Mi másképp éljük az életet, mint Túri Dani vagy Oblomov. S hiszszük, hogy a zsidó lélek akkor tudja a legértékesebbet adni az emberiségnek, ha a legigazabb, legsajátabb: a zsidó rétegeből merít.

A „Mult és Jövő” kötelességének érzi, hogy azzal az érdeklődés-teremtő, közvetítő munkával, amelyet ebben a rovatában vállal, segítségére menjen a zsidó szellem önmagára-eszmélésének.

Nemrég már-már úgy látszott, hogy a francia zsidóság elvész Izrael számára. Téves látszat volt. A zsidó ujjászületési mozgalomnak ma Franciaország kezd a központja lenni. Az utóbbi két-három évben a zsidó-tárgyú francia irodalom olyan gazdagságban kezd kivirulni, hogy egy nagy irodalmi hetilapban Benjamin Crémieux, jőnévű kritikus, külön cikkben foglalkozik az érdekes jelenséggel (a *Les Nouvelles Littéraires*-ben: „*Judaïsme et Littérature*”). A cikk kitűnő tájékozottsággal előbb áttekinti az új zsidó-francia könyvek tömegét, aztán a következő két nagy tendenciát állapítja meg bennök:

„A partikularizmusnak vagy helyesebben a partikularizmusoknak szembeszegül a régi egyetemesség, amely sok zsidónál igen könnyen kapitalista vagy forradalmár nemzetköziséggé torzul. Ennek a nagy ellentétnek a megoldása a feladat és Izrael sosem adta oda magát olyan lelkesedéssel a feladatnak, mint éppen ma. A cionizmus és — úgy nevezhetnők — a profétizmus a két különböző út, amelyen az új-zsidóság megindult. A cionizmusnak is az egyetemesség a végső célja, de egy előzetes partikularista állomás után: a palesztinai nemzeti otthonnak az a rendeltetése a szemében, hogy az egész emberiség számára a társadalmi együttélés mintaképet szolgáltassa. A profétizmus egyenesen tör az egyetemes felé. Ki akar szabadulni a gép és a materializmus mai uralma alól, megalapítva a lélek és az ember kultuszát. Attól sem retten vissza, ha ezen az útván a kereszténységgel találkozik.”

Crémieux észreveszi azt is, hogy az utóbbi úton el kellene vesznie a zsidó jellegnek. Hol van Crémieux szellemi térképén az az irányzat, amely az asszimilációban látja az egyedül üdvözítő utat? Ezzel nem találkozott Crémieux a zsidó renaissance alkotásai közt.

A cionizmus legmélyebb értelmét, szellemi és erkölcsi jelentőségét kutatja Max Brod és Félix Weltsch

legújabb kitűnő könyve is: a „*Zionismus als Weltanschauung*” (R. Färber, Märisch-Ostrau).

„A zsidókérdés erkölcsi értelme — írják nagyon találóan — nem ez: Hová menjenek a zsidók? Hogyan és hol élhetnek a zsidók háborítatlanul? Hogyan érhetik el, hogy a többi népet minél kevésbé zsenirozzák? Hanem: Hogyan menthető meg a zsidóság roppant szellemi és élettökéje, amely ma pusztulóban van és hogyan értékesíthető az emberiség és az általános nagy feladatok számára?” A válasz pedig: „csak egy zsidó ujjászületés által, testi, politikai és kulturális tekintetben, — ez pedig csak Palesztinában lehetséges”.

Persze, ez nem jelenti azt, hogy Max Brod, aki maga is német nyelven szolgálja a zsidóság ügyét, lebecsülné a Diaspora jelentőségét. De az itt élő zsidóságot csak az új palesztinai zsidó kultúra frissítheti fel.

Myriam Harry asszony, akinek „*Les amants de Sion*” (Fayard et Cie, Paris) című könyve a legérdekesebb, Palesztináról szóló munka, másképp jutott el a zsidósághoz. Jeruzsálemben született. Apja Oroszországból menekült zsidó volt, aki Palesztina földjén kikeresztelkedett. Mert akkoriban még rossz szul ment a Szentföldön a zsidók sora. Ha egy arab egy zsidó lovassal találkozott, egyszerűen leszállította ezt a lóról s maga ült a helyére. Apja nyergében Myriam sokat lovagolt gyermekkorában a zsidó síkságon, rajongott a palesztinai tavaszért, a keresztény szertartások szépségéért, a szabad arab életért. A zsidókra, akik szűk és sötét utcákban laktak, borzongva gondolt. Hosszabb nyugati tartózkodás után 1920-ban tért vissza Palesztinába. Aggódva gondolt rá, vajjon mivé lett Jeruzsálem, az ő szülővárosa, a cionisták kezén. „Félve hunytam be a szemem, — írja. — Mikor kinyitottam, el voltam ragadtatva.” Megismerkedett a cionistákkal. Meglátogatta a cionista telepeket. Mindenfelé zsidó termelő munka és „új énekek egy vidám ifjúság ajkán Dávid király nyelvén”. És Myriam Harry nemcsak a szülőföldjét találta meg ekkor érintetlen épségben, hanem felfedezte a fajtáját is. Önmagában is. És mikor „visszaforodult önmagához, megdőbönt, hogy ő, aki Jeruzsálemben született, nem imádta egész szívvel, egész lelkével a Seregek Urát . . . Vétkezett: gög, közömbösség, önteltség és hitetlenség vétkével. Apja is vétkezett. Ősei Istenétől elfordult más istenek felé. Olvasni kezdte a bibliát és a zsoltárokat és mikor a postához érkezett, leszállt lováról és beburkolózva a lengyelzsidók csikos kaftánjába, hívni kezdte, ő is hívni kezdte Izrael pásztort, az egyetlen igaz Istent, ennek az országnak eleven Istenét.”

Max Brod és Felix Weltsch a zsidó fajiságtól az Emberhez lát el, Myriam Harry a zsidó fajiságát és Istent fedezi fel — az ujjászülető Palesztinán keresztül.

Komlós Aladár.

„JÜDISCHER ALMANACH”. A modern zsidó problémák egész komplexumát és a modern zsidó irodalom és művészet legfőbb reprezentánsait vonultatja fel a Ludwig Bató és Martha Hoffmann szerkesztésében megjelent „*Jüdischer Almanach*”. Csak pár nevet kell említenünk a munkatársak közül: Arthur Schnitzler, Prof. Chajes, Anitta Müller, Arnold Zweig, Stefan Zweig, Felix Salten, Josef Patai, Wolfgang v. Weisl, Heinrich Löwe, Prof. Max Eisler, Franz Werfel, Csernichovszky, Max Liebermann, Struck, Chagall. Előkelő formában igaz zsidó tartalom.

A „NÉPSZERŰ ZSIDÓ KÖNYVTAR”

értékes kötetekkel gyarapodott. Az I. M. I. T. vezető-egyeniségei a maguk megszokott szerencsés tárgyválasztásával itt is felette eredményesen, teljes sikerrel folytatják új alakban a régi munkát. A régi iskolának régi mestere, egy egész írógárdának szellemi atyja áll a vállalat élén: *Bánóczy József*. Az az áldozatkész-ség pedig, mely különösképpen e kis könyvtár formai kiállításában mutatkozik, *Gábor Ignác* érdeme, aki nemcsak irányítással, de jeles dolgozataival, műfordításaival is gyönyörködtet.

Az új kötetek részben eredeti tanulmányok, részben fordítások, — önálló szépirodalom is van közöttük.

Mezey Ferenc, kinek pompás írásait e lap hasábjairól is ismerik olvasóink, — legutóbb a szombatosokról írt a Mult és Jövőbe igen érdekes, tanulságos értekezést, — zsidó tárgyú novelláit, életképeit bocsátja ezúttal közre. A falusi esküvőről, a zsidó leány és paraszt legény szerelméről, a vándor talmudistáról szóló elbeszélések mindmegannyian a szerző bámulatos nyelvkészségének kiválóságai által a magyar elbeszélő és leíró írások jelességei között foglalnak helyet. A zsidó tudományos történetet ezúttal *Mahler Ede* professzor dolgozatai képviselik. Tudományos munkásságának legismertebb eredményeit adja itt népszerű formában. Az egyiptomi kivonulás pontos idejének kiszámítását.

A zsidó mese történetét annak bő szemelvényeivel egyik előbbi kötetében kezdte meg *Heller Berndt* professzor, a Mult és Jövő illusztris munkatársa. E folytatólagos tanulmányával befejezést nyer szerzőnk műve, melyben igen közvetlen és szemléltető módon nyerünk képet a zsidóság szellemi életének egy meg lehetőségen elhanyagolt ágáról, a meseirodalom fejlődéséről. A fordításokat két kötet képviseli. Egyikben *Geiger Abrahámnak* a kitérésről szóló leveleit kapjuk. Nem misztikus levelek ezek, kigondolt levélváltás, tartalma a szomorú közelmúltban, sőt még a jelenben is igen nagyon aktuális. A kitűnő fordítást *Stern Abrahámnak* Geigerről szóló tanulmánya előzi meg, hol a mult század mozgalmainak kiváló reformerjéről, a modern zsidó tudományos szellemi élet egyik vezető emberéről avatott tollból nyerünk igaz, hű képet. Az ókori irodalom is szerepel az új kötetek között alexandriai Philo személyében. *Fischer Gyula* főrabbi bámulatos hozzáértéssel interpretálja Philo görög szövegét, melyben a nagy vallásalapító-államférfiúnak — Mózesünknek élet- és jellemrajzát nyerjük, nem a megszokott, hanem az alexandriai iskola kiváló filozófusának találó beállításában, amely most, a jeles magyar nyelvű fordítás révén részünkre is könnyen hozzáférhetővé lett. *Dr. Friedmann Dénes*.

„A DYBUK” Anski megdöbbentő jidis drámája, amely diadalmasan járta végig egész Európát és Amerikát, megjelent magyar fordításban. Az átültetést *Spielberger Leó* végezte avatott kézzel, visszaadva az eredetinek teljes misztikumát és sajátos szépségeit.

„UJ LANGOK GYULNAK.” Ez a címe *Pap Izsák* chanukai játékanak, amely a legtisztább kristályos poézis. A nyolc gyertya és a gyújtógyertya egymásután ébrednek és csodálatos dolgokat mondanak el a zsidó lélek égő fátylaírói. Ilisszük, jövő chanukára sok helyen fogják ezek a zengő strófák felszítani a zsidó lelkesedés lángját.

TOLL-HEGYRŐL

OSIERS.

Ez a neve a kiváló dán kardvívónak, akit Budapesten legyőzött egy Posta nevű magyar kardvívó. Postáról nálunk mindenki tudja, hogy azelőtt Pollák volt, tehát nem lehet őt a kaszinóban ünnepelni, akkor sem, ha ő győzött. Ellenben Osiers előkelő idegen, őt illik ünnepelni akkor is, ha legyőzték. Igaz, hogy a győzött is illett volna meghívni, dehát Posta alias Pollacsek, ki tehet róla. És mit tesz Isten? A kaszinói ünnepelés és fajvédő izű tosztok után feláll az ünnepelt Osiers és kijelenti, hogy ő nem méltó az ilyen előkelő illusztris társaság ünnepelésére. Nem csak ezért nem, mert ő a legyőzött fél és Posta a győző, hanem azért sem, mert Posta jó katolikus, aki annak is született, ellenben ő Osiers dán kardvívó a kopenhágai izr. hitközség egyik agilis előjárója. Óh Donna Clara és Heine, hogy ismétlődik minden!

A „SAMESZ” A CHANUKAGYERTYAKNÁL ÉS AZ ÉLETBEN.

Patai József egyik legutóbbi chanukai előadásában általános derűtséget keltett a következő megjegyzése:

„Mikor a makkabeusok hősi harcaira emlékeztető chanukagyertyák előtt mégis csak restelték a meghunyászkodás és asszimiláció hirdetését, kitalálták a nagyszerű elméletet a chanukagyertyák same-széről, hogy Izrael népe is hasonló ama igénytelen kis szolgálathoz, amelynek csak a többi láng meggyújtása a hivatása, csak mások kedvéért lobog fel, mintha önmaga számára nem is volna fénye, melege. A legszomorúbb pedig ebben az elméletben az a valóság, hogy csak akkor olyan szerények a mi izraelitáink, amikor a zsidó nép sorsáról van szó; a zsidó nép számára elegendőnek találják a „samesz” szerepét, de amikor önmagukról van szó, mindenütt a legnagyobb harcok dulnak — a „rasekól” szerepért . . .

ÉS CSAKUGYAN UGY TÖRTÉNT.

Ugy ahogy előre jól sejtettük. A miniszter elment Genfbe és ott mindenek előtt felolvasta a magyar izraeliták vagy izraelita magyarok tiltakozását amaz izr. angolok és izr. Népszövetség beavatkozása ellen és ezzel fényesen bebizonyította, hogy a numerus clausus nem is az izraeliták ellen irányul, sőt az izraeliták hálásan megtapsolták őt mint a numerus clausus mostohaapját. Aztán hazajött és annál nyilatban védte itthon a numerus clausust és most már az izraeliták is azt hiszik, hogy ez a törvény őket védi.

USSISKIN ÉS A HÓ. Ussiskin rövid budapesti tartózkodásának egyik legérdekesebb momentuma volt az, amikor a sajtó útján az egyik hírlapíró azt kérdezte tőle, vajjon a Palesztina-munkában való részvétel nem ellenkezik-e a hazafisággal és Ussiskin erre a következőket felelte: — Ez csak elméletben probléma, a gyakorlatban nem is kérdés. Én Oroszországból származom, ahonnan pogromokkal üldözték a zsidókat. Öt év óta Palesztinában élek és most, mikor Budapestre érkeztem és öt év után először láttam havat, melegség futotta át a szívemet, mert Oroszország emlékét idézte fel bennem . . .

VITATKOZÁSOK A TALMUDBAN

Abódá Zárd 44b.

Periklesz, a filozófus így szólt R. Gámlielhez, aki Akkóban, Afrodité fürdőjében megfürdött:

— Hogy szabad neked itt fürödni, amikor a ti tórátokban meg van írva: semmi se tapadjon a te kezedhez az örök átokból (a bálványokból)? (M. V. 13., 18.)

— Te balga — mondá R. Gámliel — mentem-e én az ő területére, nem jött-e ő (Afrodite) az én határomba? Hiszen a fürdő megvolt régen, még Afrodite létezése előtt. Azután még egy: vajjon a fürdő dísz-e Afroditénak? Nemde ellenkezőleg?! Inkább, Afrodite szobra díszíti a fürdőt. A fürdő tehát a földolog, a szobor csak mellékes.

Szanhedrin 91a.

Az egyiptomiak panaszt emeltek Izrael ellen Nagy Sándor előtt:

— Ti — így szóltak az egyiptomiak — kölcsönbe vettétek ezüst és arany ékszereinket és minden drága kincsünket. A ti őseitek kifosztották a mi apáinkat. Adjátok tehát vissza az ő gyermekeiknek az elrablott ezüstöt és aranyat!

Előállott erre Gabiha, Peszisz fia s kemény vitába fogta őket:

— Látjátok, írva van a mi szent tóránkban: „Négyszázharminc évig raboskodott Izrael Egyiptomban.” (M. II. 12., 40.) Ha ti megfizetitek a munkabért, amelyet szolgálatok idején 600.000 ember 430 év alatt keresett, akkor mi készek vagyunk megtéríteni nektek az őseink által kölcsönként holminak az árát.

Szanhedrin 39a.

Egy pogány egyszer így szólt R. Gámlielhez:

— A ti Istenetek meglopta Ádámot, amint írva van: Isten mély álmot bocsájtott Ádámra, elaltatta s kivett egyet bordái közül és más húst illesztett a helyébe. (M. I. 2., 21.)

R. Gámliel leánya engedelmet kért apjától, hogy ő felelhessen helyette. Azután eképpen szólott a pogányhoz:

— Bocsáss kérlek néhány rendőrt a rendelkezésemre!

— Minek neked a rendőri hatalom?!

— Rablók törtek be éjjel a lakásunkba s magukkal vitték egyik ezüstkorsónkat s aranykorsót hagytak ott helyette.

— Bár csak velem történt volna meg ez az eset!

— No lám Ádám apánk is szívesen látta, hogy Isten kivett belőle egy oldalbordát és helyette hűségeselettársat adott melléje!

— Jó, jó — mondá a pogány — de miért tette azt Isten lopva, titokban?!

— Hozass, kérlek, nekem egy darab húst a mészárszékből.

Amikor a hús a kezébe került, azon véresen nyársra tűzte. Még csurgott róla a vér és a zsiradék. Azután feltálalta a pogánynak. A pogány undorodott a pecsenyétől, mert szemei előtt készült s vonakodott belőle enni.

— Lám, — szólott diadalmasan az okos leányzó. — Ádám apánk is megutálta volna Évát, ha saját szemével látta volna az oldalbordából való átalakulásnak egyes mozzanatát.

Dr. Farkas József.

ZSIDÓ HUMOR

A ROTHSCILDOK HUMORA.

Gudula asszony, a Rothschildok anyja, tudva-levőleg sohasem hagyta el a frankfurti zsidó-utcában álló öreg családi házat, még akkor sem, mikor fiainak már Európa legnagyobb városaiban aranyosan tündöklő palotái állottak. Am Gudula asszony pontosan és talán túlzottan is tudta fiai nagy világpolitikai jelentőségét s mikor egy szegény frankfurti asszony keseregve panaszkodott néki, hogy háborús hírek járnak és félti egyetlen támaszát, a fiát, Gudula asszony a legnagyobb természetességgel eképen nyugtatta meg őt:

— Legyen csak egészen nyugodt, nem lesz háború! Az én fiaim nem adnak pénzt hozzá!

Az öreg Mayer Amsel egy napon díszes vendégsereget látott vacsorán magánál. Eppen az asztalnál ültek, mikor a nyitott ablakon keresztül, jól irányzott lövéssel egy levél esett Mayer Amsel tányérja mellé. Az öreg Rothschild, aki felé sohasem nyult ki hiába segélyt kérő kéz, nem lepődött meg ezen. Kivett a mellényzsebéből néhány aranyat s anélkül, hogy a levelet elolvasta volna, belesomagolta és azon az úton, amelyen jött, szóval a nyitott ablakon keresztül kihajította az utcára. A vendégseregnek még ideje sem maradt csodálkozni a jótékonyságnak ezen a közvetlen módján, mikor Rothschild Mayer gondterhelt arcával az ablakhoz sietett és kinézett rajta:

— Plaziert! . . . — mondotta nevetve és megelégedetten.

Aztán visszament a vendégeihez és elfoglalta helyét az asztalnál.

A legidősebb fiú, Náthán, nem sokra becsülte a Rothschildék friss-sütemény nemességét, de ezzel szemben a másokét sem, bármily régi is volt az. Ellenszenvét a rangok iránt, nem egyszer szarkasztikus kiszólásokkal árulta el. Egy napon éppen sürgős ügyekkel volt elfoglalva, mikor belépett dolgozószobájába egy úr, aki erősen hangsúlyozta nevét és rangját (ős-régi porosz arisztokrata volt) a bemutatkozásnál. Rothschild Náthán udvariasan bólintott:

— Még egy kis dolgom van. Szíveskedjék addig egy széket parancsolni.

Am a vendég sértődött, hogy ősi nevének nem adták meg a kellő és látható bámulatot, még egyszer és most már hangosabban ismételte nevét és rangját, anélkül hogy leült volna. Rothschild felnézett a papirosáiból és a világ legnyugodtabb hangján így szólt:

— A, ön X. herceg?! . . . Bocsánatot kérek . . . akkor parancsoljon két széket venni . . .

Mint a legidősebb fiú és atyjuk halála után a család feje, Náthán fivéreit is nem egyszer leszólta, ha a bárói rangot túlságosan sokra becsülték. Különösen Károly öccséhez volt igen szigorú, aki rendkívül fényes házat vezetett Nápolyban és egy alkalommal, mikor a flairól beszélt Náthánnak, „fiatal bárók”-nak nevezte őket:

— Ne beszélj nekem „fiatal bárókról!” — kiáltotta indulatosan Náthán. — Törődj inkább azzal, hogy a kölykeid becsületes kereskedők legyenek, mert a báróságukkal eddig még egy rézgarast sem kerestek!

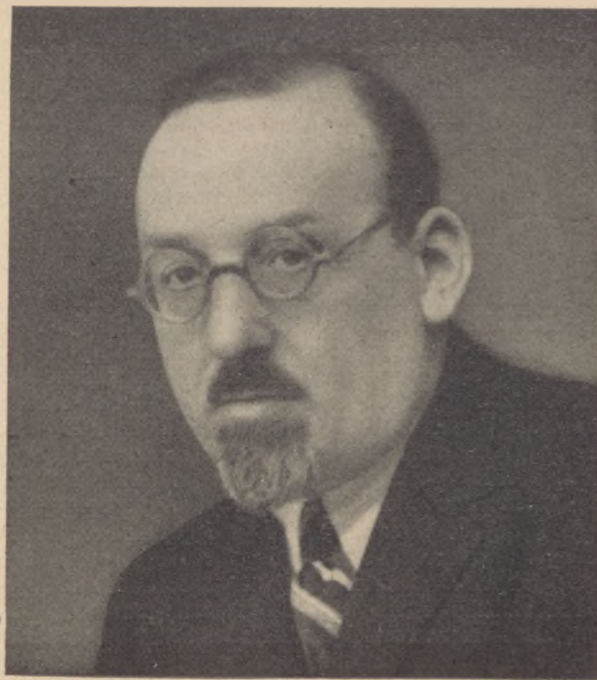
KRÓNKA- EÖSZEMLE

A SZENTFÖLDI TÁRSASUTAZÁS.

A Mult és Jövő legutóbbi számában jelzett szentföldi társasutazás nagy örömet és érdeklődést keltett mindenfelé. Számos jelentkezés érkezett hazai és külföldi olvasóink táborából, úgy hogy előre láthatóan igen érdekes internacionális társaság fog a zarándokútra egybegyűlni. A vezetést dr. Patai József vállalta, de a jelentkezéseket csak korlátozott számban óhajtja tartani, hogy a társasutazás intím jellegét biztosíthassa. Az indulás április közepére van meghatározva és az egész utazás körülbelül harminc napig fog tartani, úgyhogy több mint húsz napot lehet majd a Szentföldön tölteni és minthogy ekkor már ott fürdőszexon van, mindenkinek módjában lesz egy hetet Tel-Aviv tengerpartján, vagy a Genezáreth tavánál, vagy a Karmelen és a haifai strandon tölteni. Palesztinából a Szináj-sivatagon és a Suez-csatornán át Egyiptomba megy a társaság a piramisokhoz, Tutankámen sírjához, Kairóba, Alexandriába, ahonnan Konstantinápolyon, az Aranyszarvon, Boszporuson és Dardanellákon át hazahajóznak. Az odafelé utazáshoz sikerült biztosítani, hogy kényelmes expresszhajó szállítsa az utasokat Budapestről a Vaskapu és az Alduna legszebb tájainak érintésével Constanzáig, míg a németországi résztvevők már Regensburgban, az ausztriaiak Bécsben szállhatnak a hajóra, a csehszlovákiakat, jugoszláviakat és románokat pedig útközben veszi föl. A Palesztinában és Egyiptomban való tartózkodás alatt elsőrangú hotelek gondoskodnak az ellátásról, az egész úton a kirándulásokat a legjobb túraautók bonyolítják le. A társasutazás részletein még dolgoznak a menetjegyirodák, a jelentkezést azonban föltétlenül még január havában kéri az előkészítőbizottság. A kirándulás összes költségei körülbelül 50 fontot fognak kitenni, Egyiptommal 60 fontot. Megjegyezzük, hogy pl. a Palestine Lloyd által ugyannerre az időre hirdetett szentföldi társasutazás 94 fontba kerül, a Hakoah legutóbbi négyheti társasutazása pedig 110 font volt. A Mult és Jövő társasutazását csak a S. M. R. hajóstársaság előzékenysége teszi lehetővé és az a körülmény, hogy Palesztinában altruisztikus alapon társaság vette a kezébe az ügyet a szentföldi turisztika fejlesztése érdekében.

A LILIEN-KIALLÍTÁS TELJES ANYAGA BUDAPESTRE ÉRKEZETT és már rendezés alatt van a *Nemzeti Szalonban*. A kiállítás, mely iránt ország-szerte óriási érdeklődés nyilvánul, páratlan művészi esemény lesz. A kiállítás alkalmával a Mult és Jövő méltó Lilien-émlékünnepélyt rendez, legelőkelőbb esztétikusaink és művészeink közreműködésével. Részletes programot és tiszteletjegyeket a legközelebbi számhoz mellékelünk.

PAN ARTHUR GYERMEKPORTRÉIT nagy elismeréssel fogadta a közönség és a sajtó. A kereskedelmi Csarnokban rendezett kiállítása eleven dokumentuma annak, hogy ez a jeles fiatal művésznőnk, aki a külföldön is szép sikereket aratott, megkülönböztetett szeretettel mélyed bele a gyermek pszichéjébe és karaktert tud kihozni ott, ahol ez a legnehezebb művészi feladatnak látszik.

Benjamin Harz (Berlin), a Lillien-Biblia kiadója

BUDAN TISZTABB A LEVEGŐ. Ez köztudomású igazság, amely a zsidó közélet levegőjére is vonatkozik. A budai hitközség a zsidó felekezet élén halad mindenben. A budai hitközség nyolcszáz esztendő tradíciókra tekint vissza. Itt megvannak a kapcsolatok az egyetemes zsidósággal, melynek problémáit becsületes nyíltsággal és zsidó szeretettel tárgyalják. A budai hitközségnek vannak a legmodernebb alapszabályai. Itt nincsenek „bekebelezett” és be nem kebelezett tagok, itt senki sincs megfosztva legelemibb jogaitól. Sőt nők is tagjai a képviselőtestületnek. Budán igazi demokrácia uralkodik. Sőt, hogy az ellenzék is részt vehessen a hitközségi vezetés munkájában, Baracs Károly elnök lajstromos választási rendszert honosított meg, s amint dr. Berényi Sándor választási elnök méltán kiemelte, ezzel leomlanak a pártok kereitei és együtt dolgozhatnak a kulturális és szociális intézmények kiépítésén. A legutóbb tartott alakuló közgyűlésén megválasztották újból nagy lelkesedéssel elnökké Baracs Károly udvari tanácsost, vasuti vezérigazgatót, alelnökké dr. Kriszhaber Adolf ügyvédet. Elöljárók lettek: dr. Berényi Sándor, Gerő Ödön, Guth Pál, Haas Lajos, Katona Gyula, Pfeiffer Ignác, Róna Miklós, Szántó Jenő, dr. Szilárd Bertalan és Wittenberg Ignác képviselőtestületi tagok. Választmányi tagok: Alapi Béláné, Auer Robert, Bartos Armin, Biró Géza, dr. Csobádi Samu, dr. Dávid Albin, Edelmann Sándor, Fisch Farkas, Gans Armin, dr. Geréb József, Grünwald Samu, Hajnal Mihály, dr. Heller Bernát, Kalmár Sándor, dr. Kertész Manó, dr. Klár Manó, Klein Andor, Krammer Adolf, Makrai Teofil, Molnár Armin, dr. Reisz Jenő, dr. Schulmeister Márton, dr. Schwarcz Ernő, Schwarcz József, Strausz Adolf, dr. Szabolcsi Izidor, dr. Szemere Samuné, Székely Bertalan, Meisz Jakab és Wilhelm Leó.

„PALESZTINAI ÜGYVÉDEK SZÖVETSÉGE” alakult meg a napokban Haifában. A vezetősége egy arab, egy zsidó és egy keresztény ügyvédből áll.

GLOSSZAK KÉT AVATÓ-ÜNNEPÉLYHEZ.

Mikéfe. Élő symbólum. Ha eddig nem lett volna, most meg kellene csinálni. Mert ez intézmény a zsidóság igazának egyik hatalmas bizonyítéka. Azt mondják, hogy a zsidóság csak a szellemi pályákat özönli el. Nem igaz, itt a „MIKÉFE”. Azt mondják, hogy a zsidóság hajlama kizárólag a közvetítő hasznos eredményező kereskedelemnél nyilvánul meg. Nem igaz, itt a „MIKÉFE”. Azt mondják, hogy a zsidó irtózik a produktív munkától, fél a műhely levegőjétől, irtózik a föld túsásától. Hazugság, itt a „MIKÉFE”. Itt van minden vád megdöntésére, hamis látszat cáfolatára. Mily szépen szónokolt Genfben a közoktatásügyi miniszter, hogy a numerus clausus nálunk csak a szellemi pályáknál áll fenn. Itt a „MIKÉFE”, azt kiáltja, hogy nem így áll a dolog, mert háromszor annyi zsidó ifjú akarja a földművesmunkát elsajátítani, mint amennyi erre vizsgaengedélyt kap.

Pedig ez intézmény nem a legújabb kor szüleménye. Még ez a generáció fogja 100 éves jubeliumát megünnepelni. Évtizedes jelentések hirdetik a nagyszerű statisztikát az innen kibocsátott iparosok ezreiről, kik között kiváló gyárosok, sőt híres művészek is helyet foglalnak. Mindannyian szegény, elhagyatott, túlsúlyban árva gyermekekből lettek emberré, hasznos, értékes polgárokká. Az 50-ik évi rendes közgyűlésen egy jelenlévő keresztény előkelőség így szólalt fel: „Ez az Egylet, amelyet vajha utánoznának más felekezetek is, egyedül áll e hazában és működése és iránya a legnagyobb elismerésre méltó”. A kertésztelep eszméje 1895-ben születik meg. Ekkor állapítja meg az intézmény vezetősége, hogy a recepció után a kisipar és kereskedelem pangása és a társadalom egybeolvadása tették szükségessé a földművelésképzés megindítását. Társadalom egybeolvadása! Mily természetesnek látszó indokolás volt ez a recepció születésének korszakában és mily szomorú a mai helyzet átgondolása, az irtó ellentét társadalmi és gazdasági téren egyaránt. De a „MIKÉFE” fokozott erővel teljesíti hivatását és védenecinek immár nemcsak meleg szobát, izletes ételt, téli dermedéstől védő ruhát és cipőt ad, de ad szellemi kiképzést, erkölcsi nevelést, zsidó öntudatot fejleszt. Ezért itt a vallásos élet nem csupán a lelki érzést szolgálja, de az önérték fejlesztője, a zsidó lélek kicsiszolója. E cél szolgáltatásban állanak a tartalmas péntek esték. És e célt szolgálják az egyes ünnepeknek speciális módon való megünnepelése, így a chanukáé is, amidőn a lobogó lángok mellett avatják fel az ujonnan felvett növendékeket és bocsátják útjára a felszabadítottakat. Chanuka itt már hosszú idő óta szabadító ünnepként szerepel. Ez évben kettő volt. A Tanoncotthon felavató ünnepe chanuka elejére, a Kertésztelepé chanuka végére esett. A felszabadultak álltak az ünnepély központjában, ők kaptak útravalót az ő alma materüktől, kaptak pedig testvéri búcsúszavakat, végbizonyítványt és egy imakönyvet. Valamikor a boldog békeidőkben egynek-egynek 3—400 forint is jutott, az önállósítás biztosítása céljából. A cél, e téren is a restitutio in integrum, hogy minden a régi kerékvágásra térjen vissza.

A Tanoncotthon ünnepélyét fényes istentisztelet vezette be, amidőn dr. Schwartz Benjámin kerületi főrabbi tartott magasszárnyalású, nemes páthosszal hevített beszédet, kifejezván ama óhajt, hogy egyszer el kell még jönnie az igazi chanukának. Az avató-

beszédet itt dr. Deutsch Ernő, ez a kiváló szociológus és híres gyermekgyógyász tartotta, ki a filantropia terén már több évtizedes multat produkált. Beszédében Ililél szavait idézte és az önzetlenség, másokon való segítés jelszavát hangoztatta. A pódiumon együtt voltak a jótékonyaság zászlóvivői: a páratlan agilitású nőbizottság, élén dr. Fried Adolfnéval, ezzel a finomlelkű úrnővel. Ott volt Beer Henrik, a Vezérlő-Bizottság ritka buzgalmú elnöke, dr. Hevesi Simon főrabbi, elnök, aki szívvel-lélekkel bekapcsolódott az Egyesületbe, Fellner Leó, az intézmény hú és nagybuzgalmú ügyvezetője, Székely Bertalan gyáros, a „Mikéfe-Mesterek” reprezentálója és akit első helyen kellett volna említeni: Klein Gyuláné, a magyar zsidóság egyik igazi nagyasszonya. A nagyműveltségű, finomlelkű és jószívú urinőnek a „MIKÉFE” az egyetlen programja és aki másutt jelentősebb szerepet csak azért nem vállal, hogy ez intézménynek egész valóját adhassa. A gazdagon terített uzsonnának szint és hangulatot adott a magyar jótévő: Pedlow kapitány megjelenése, aki a fiukhoz buzdító szavakat intézett, azt kívánván tőlük, hogy jó hazafiak és jó zsidók legyenek és generációról generációra dokumentálják a munka szeretetét. A magyar társadalomnak eme szívből szeretett egyénisége a kertésztelepi avató-ünnepélyen is jelen volt, hol a nagyszerű hangversenyt dr. Hevesi Simon főrabbi magasszárnyalású avató-beszéde vezette be, Klein Gyuláné társelnöknő megkapó, közvetlen szavakat intézett az új kertészifjakhoz, végül Kertész Vilmos alelnök tartott igen hangulatos szép ünnepi beszédet. A növendékek zeneszámokat adtak elő és Sass Irénnek egy zsidótárgyú szindarabját játszották el, nagy hatást keltve.

Még csak egy sor glosszát fűzök a tudósításhoz. Ez pedig felhívás a melegen érző zsidó társadalomhoz. Ismerjék meg, szeressék és támogassák a „MIKÉFE”-t. Nagyon hasznos és nagyon nemes dolgot cselekednek ezzel.

Kertész Ödön.

GRÜNWARD ÖDÖN festőművésznek és az Abbazia-kávéház főpincérének írta alá magát a Kovács-kávéház külön termeiben rendezett kiállításához szóló meghívójára. Műkedvelőséget akart jelezni ezzel szerényen a feső maga, aki pedig több mint dilettáns. Kollekciját a legkomolyabban méltatta a kritika és művészetlet mindenképpen fejlődésre képesnek ítélte.

AZ I. M. I. T. december hó 30-iki felolvasóestjén dr. Bernstein Béla, a nagyhirű nyíregyházi főrabbi rendkívül érdekes előadást tartott „A Szentföld megújodása történeti világításban” címen. Kimutatta, hogy a zsidóságban mindig élt a remény és a hit Palesztina megújodásában. Csak csodálattal néhetjük a mai szentföldi renaissance mozgalmát, amelyet minden erőnkkel elő kell segíteni, hogy a zsidó kultúrának új centruma virágozzék föl a megerősödött zsidó vallás szellemében. A nagyrétű előadást, melyet a közönség lelkes tapsokkal fogadott, legközelebbi számunkban közölni fogjuk. Sass Irén egyik pompás novellájával aratott sikert, dr. Naményi Ernő Horn Ede emlékének áldozott méltó keretek között.

AZ ORSZ. IZR. TANÍTÓEGYESÜLET középiskolai bizottsága alakuló ülésén Schichtancz Armin elnöki megnyitója után dr. Heller Bernát, a magyar zsidó középiskola hivatásáról, dr. Fürst Aladár az elemi és középiskola kapcsolatairól tartott előadást. A hallgatóság lelkes tapsokkal ünnepelte az előadókat.

JASZAI MARI ÉS GAL GYULA A MULT ÉS JÖVŐ JANUÁR 17-iki KULTURESTJÉN. A Nemzeti Színháznak két örökös tagja, a magyar előadóművészet két legnagyobb díszje fogja megszólaltatni a héber költészet legujabb termékeit a Mult és Jövő januári kultúrestjén. M. Havas Gyöngyi, az Operaház kiváló művésznője, a tragikusan elhunyt Dienzl Oszkárnak Patai József verseire írt kompozícióit fogja bemutatni. Sárossy Mihály, az Andrássy-uti Színház nagyszerű gitárművésze új szintre visz bele a kultúrestbe. Saját gitárkíséretével fogja előadni Morris Rosenfeld verseit eredeti jidishben. Különös érdekessége lesz az estnek az első kísérlet eredeti héber vers elszavalására, Torday Judith, az ifjú előadógárda jelese Csernichovszky „Ilaamónim“ (A harangok) című balladáját fogja bemutatni orgona- és kórus-kísérettel. Farnadi Edith, a kis zongorafenomen új galileai népdalvariációkat ad elő, Neufeld Ernő, a méltó Hubaytanítvány és Rákos László, az ifjú hegedűművész, zsidó melódiákat és klasszikusokat fognak interpretálni. Új énekfenomen is indít útnak ez a kultúrest, Eissler Pált, akinek a neve rövidesen a legelső között fog szerepelni A műsort Schweiger Andor, a jeles fiatal orgonaművész vezeti be dr. Herz Otto és dr. Róth Béla kísérik végig.

A kultúrest pontosan félhat órákor kezdődik a Fővárosi Vigadó dísztermében. Előfizetőinket kérjük, hogy jegyeiket minél előbb váltsák be, nehogy mint legutóbb is történt, az utolsó napon jegy nélkül maradjanak.

AZ ÓBUDAI NŐEGYLET ÉS LEANYCSOPORTJA fényes sikerű chanuka-estélyt rendezett az Esplanade dísztermében. Az ünnepi beszéd megtartására dr. Patai Józsefet kérték fel, aki a régi és új makkabeusok közt vont párhuzamot. Bóth Klára, a Belvárosi Színház művésznője Sebes Árpád verseiből szavalt nagy sikerrel, Weisz Sándor főként Patai megzenésített chanuka-versét és néhány templomi éneket adott elő, zengő tenorjával mély hatást keltve, a 9 éves Edelstein Évike Patai „Bús lángok“ c. költeményét szavalta el frappáns sikert aratva, Bachrach Ernő és Alfréd, Riedel József és László Tibor vonósnegyes briliáns játéka után Sarkadi Aladár humoros jelenetei fejezték be a nagyszerű estét.

A SZABADKAI HITKÖZSÉG 150 ÉVES JUBILEUMA alkalmából a „Szombat“ ünnepi számot adott ki, melyben dr. Klein Adolf, a hitközségnek évtizedek óta elnöke és vezére, valamint a jugoszláviai zsidóság legtekintélyesebb vezetőférfiai, dr. Pops és dr. Spitzer Sava-elnökök, dr. Gerson József főrabbi, dr. Vidor Imre szerkesztő, Radó Imre, Palócz Simon, Bröder Lajos, Havas Antal, dr. Milkó Izidor, Jakab Dezső, Deutsch Sámuel, Havas Károly, dr. Hirth Ferenc, László Ferenc, dr. Boschan Samu, Bródy Mihály, dr. Fenyves Ferenc, Halbrohr László, dr. Szilasi Fülöp, dr. Wolf Gyula, Mandel Mirjam, Szántó Miklós, stb., igen érdekes képet festenek a nagykulturájú hitközség multjáról és jelenéről. A jubileumi számot több mint száz illusztráció díszíti.

HALALOZÁS. Kornfeld Gyula nyugalmazott iskolaiigazgató, az Országos Izr. Tanítóegyesület volt elnöke, 82-ik életévében elhunyt. Hosszú, munkás életét a zsidó iskola és a zsidó tanítói közösség szolgálatában töltötte. A 60 év óta fennálló Tanítóegyesület kialakításában és felvirágoztatásában, kulturális és humanitárius nagy céljainak megvalósításában kezdettől fogva tevékeny részt vett.

PATAI JÓZSEF ELŐADÁSA SATORALJAUJHELYEN. A Sátoraljaujhelyi Izr. Leányegylet december 14-ikén nagyszabású kultúresttel kezdte meg működését. A Városi Színház zsúfolásig megtelt és a hallgatóság soraiban ott volt a város elitje felekezeti különbség nélkül. Az egyik páholyban a polgármester családjával, a másikban a piaristák foglaltak helyet. Patai József előadása két részben ismertette a héber irodalom fejlődését, először a középkort, majd szünet után a modern irodalmat, amely a palesztinai renaissanceban gyökerezik. Előadását Fehér Arthur, a héber poézis legszebb szemelvényeivel illusztrálta, majd közkívánatra Patainak néhány versét szavalta el mély hatással. Szabados Aladár zsidó tárgyú operáriákat és dalokat adott frenetikus sikerrel, Rákos Arnold hegedűművész klasszikus darabokkal gyönyörködtette a közönséget, Friedmann Mancsi művészi nivójú kísérete mellett. A kultúrest után lelkes hangulata folytatódott a fehér asztalnál, hol Róth Sámuel főrabbi nagy eloquenciával méltatta Patai József irodalmi és publicisztikai működését. „Az ő szelleme — fejezte be — világít kunyhókban és palotákban, zsoltárai bevonultak országszerte templomainkba. Vannak, akik azt mondják és bizonyos tendenciával, hogy Patai József cionista, én azt mondom, Patai József zsidó! Testvérünk és büszkeségünk!“ Utána dr. Székely Albert tb. főügyész üdvözölte Patait és az est közreműködőit. Fehér Arthur humoros reminiscenciákkal és egy újabb Patai-verssel itt is sok tapsot aratott, Patai József pedig a zsidó kultúra és a zsidó öntudat ápolására buzdította a sátoraljaujhelyi ifjúságot. — A rendezőbizottság élén Friedmann Ilus, Friedmann Mancsi, Friedmann Mancsi és Holló Agnes buzgólkodtak a siker érdekében.

A REMÉNY ZSIDÓ IFJUSÁGI LAP LEGUJABB SZÁMA gazdag tartalommal és szép képekkel jelent meg. A Remény-nek egyetlen zsidó házból sem szabad hiányoznia, ahol gyermekek vannak. A Remény félévi díja 60.000 korona. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest IV., Magyar-utca 3.

A RAKOSPALOTAI IZR. NŐEGYLET december hó 12-én rendezte szokásos Chanuka-ünnepélyét, a zsúfolásig megtelt Városháza dísztermében. Schwarz Sándor főként pompás éneke után a 7 éves kis táncművész, Klein Vera aratott tetszést, majd a Gárdos testvérek paródiája, Wachs Rózsi zongorajátéka, Füredi Klári és Schneider Edith bájos táncai emelték az est fényét, Glatz Ilonka Patai József Egyszer volt-ját adta elő. Kitüntek még Lampl Ernő, Grünwald Kató, Erdődi József, Fodor László, Reich Endre és Lampl László. Az est sikerét Reich Rudolfné, Lampl László, Blum Miklós, Erdődi József és Lampl Ernő biztosították.

BRAUN MAGDA. A Mult és Jövő kultúrestjei, amelyeken művészi életünk legelső erői szólaltatják meg a zsidó költészet és zene remekeit, mindig alkalmasok voltak adni egy-egy új tehetségnek is, hogy a beérkezett nagyok mellett meginduljanak az érvényesülés útján. Legutóbbi kultúrestünk programjából az „Ujság“ november 24. száma külön kiemelte Braun Magdát, „aki először lépett pódiumra, de máris nagy előadókészségről, értékes hanganyagáról és figyelemre méltó muzikalitásról adott számot.“ A „Zsidó Szemle“ december 1. száma pedig kiemeli, hogy „Braun Magda énekesnő megnyerő jelenség volt a sikerek pódiumán. Művészi kibontakozásra teljesülő hangja Goldmark és Mozart zenéjén át oldódott fel tiszta, zengő dallal“

A MULT ÉS JÖVŐ KEDVEZMÉNYEI. A Mult és Jövő előfizetői 40% kedvezménnyel kapják kiadványainkat:

- Patai József: *Kabala. Lelkek és titkok.*
 — — *Legendák a chászid-életből.* 6. kiadás.
 — — *Babylon vizein.* Versek. Az összes zsidó ünnepek szavalókönyve. 4. kiadás.
 — — *Politika nélkül.* A zsidóság aktuális védőirata. 2. kiadás.
 — — *Zsidó Írások.* Két új sorozat.
 — — *Héber költők.* A héber költészet legszebb remekai a IX. századból napjainkig, az egyes költők életrajzával és irodalomtörténeti bevezetésekkel, öt kötetben.

Kiss Arnold: *A fekete Horovitz.* A költőpap humoros novellái.

Sass Irén: *Enekek Eneke.* A kiváló íróknak most megjelent regénye.

E könyvek ára kötetenként 40.000 korona.

A Mult és Jövő előfizetőinek csak 24.000 korona.

Bloch: *Prager Golem* . . . . . 70.000 korona.

— *Ostjüdischer Humor* . . . . . 70.000 korona.

Scholem Alechem: *Tewje* . . . . . 70.000 korona.

Joseph Flevis művei. 3 nagy köt. 400.000 korona.

A Mult és Jövő előfizetőinek 25% engedmény.

Patai József: „A Feltámadó Szentföld” című nagy műve Jeruzsálemből érkező újabb felvételekkel bővül és ennek következtében technikai kiállítása is némileg drágul és megjelenése még néhány heti késedelmet szenved. A mű ára 250.000 korona lesz, a Mult és Jövő előfizetőinek 150.000 korona.

A Mult és Jövő előfizetői, akik ez évi előfizetéseiket megújítják, jelentékeny értékű művészi kórajzot fognak kapni teljesen díjtalanul.

„A Biblia képekben” című díszmű, amely a Bibliát klasszikus és modern mesterek 500 remekműven keresztül viszi közel a zsidó lélekhez, új kiadásban jelent meg. Ára díszes kötésben 300.000 korona, a Mult és Jövő előfizetőinek 210.000 korona.

Bekötési tábla az 1925. évfolyamhoz

a nyolcoldalas teljes tartalomjegyzékkel

együtt ára 30.000 korona.

Megrendelhető a Mult és Jövő kiadóhivatalában.
 Budapest, VI., Révay-utca 14. Telefon 199-55

HYMEN. Vig Ibolka és Weltmann Sándor No-visad, jegyesek.

DIENZL OSZKAR tragikus halála olyan példátlan részvétet váltott ki országszerte, amilyen példátlan volt az ő népszerűsége. A Mult és Jövő kultúrestéinek pódiumán több mint egy évtizeden át ünnepelte a közönség és méltán csodálhatták, hogy fakadhattak ezek a mély zsidó melódiák a nemzsidó Dienzl szívéből. A „Szulamit, látod a lángot” szárnyaló muzsikája, amelyet Patai József versére írt, Dienzl legnépszerűbb kompozíciója lett, amely eljutott Berlinig, Jeruzsálemig és Tel-Avivig is és németre és héberre fordítva megjelenik a „Juwal” zeneművészeti társulat kiadásában. A „Mammon dala”, „Messze Libanonban”, „Bábel vizénél”, és Patai József többi verseire írt kompozíciói nemsokára meg fognak jelenni a Mult és Jövő kiadásában.

A MAROSVÁSÁRHELYI ZSIDÓ NAPOK. November hó 22—25-ikén tartotta meg az erdélyi zsidóság Nemzeti Szövetsége évi konferenciáját Marosvásárhelyt. Mintegy 500 delegátus és vendég jött el Erdély minden részéről, hogy seregszemlét tartson a mult

munkásságán és szembenézzen a jövő feladataival. Nagyszámban vonultak fel az ifjúsági szervezetek küldöttei, akik fegyelmezett és öntudatos fellépésükkel a konferenciális pártok közötti egyensúlyt képviselték. Ott láttuk a pártok között a Misrachit a maga ifjúsági szervezetével, a Ceire és Ceirot Misrachival, a Klal Cionistákat, középen az Ifjúsági Blokkal, a Revisionistákat és a Brith-Haavodát. A konferencia nagyjelentőségű határozatokat hozott a Palesztinai munkára, a chalucnevelésre és a hebraizálásra vonatkozólag. Külön tartották meg tanácskozásait az Aviva és Barissia ifjúsági szervezetek, a Palesztina alapok, valamint a Pro Palesztina hölgyliga. Az ifjúság meglepő alapossággal építi ki céltudatosan, még csak 2 év óta fennálló országos szervezeteit. Tanácskozásaiknak legjelentősebb határozatai, hogy chalucszellemen akarják az ifjúságot nevelni és hozzáfognak a rendszeres hebraizáláshoz olyképpen, hogy a jövő évi konferencián egy Jom Haivri tartandó. A konferenciának méltó keretet adott az impozáns méretű kultúrpalota. A konferencia tartama alatt nivós kultúrelőadást rendeztek a marosvásárhelyi ifjúsági egyletek, amelynek keretében a közönség nagy szeretettel ünnepelte Giszkalay Jánost, a kiváló erdélyi zsidó költőt, írói és cionista működésének 25 éves évfordulója alkalmával. A Cionista Világ Szervezet végrehajtóbizottságát dr. Hantke Arthur (Berlin), a cionista mozgalom ismert kimagasló egyénisége képviselte, aki két hatalmas beszédben ismertette a zsidóság helyzetét és mutatott rá az épülő ország problémáira. Dr. Hantket a delegátusok meleg ünneplésben részesítették. Ugyancsak meleg ünneplésben volt részük az Erdélyi zsidóság vezéreinek: dr. Fischer Tivadarnak, dr. Fischer Józsefnek és Nussbaum Sámuelnek.

Pető Tibor.

A BALASSAGYARMATI IZR. IFJ. JÓTÉKONY-CELU EGYLET nagy ünnepség keretében tartotta meg áldozatkészséggel emelt új székházának felavatását. Az avatóbeszédet Deutsch József főrabbi tartotta. Este bankett volt, melynek szónokai magas szárnyalású beszédekben méltatták az egylet működését

PESTI CHEVRA KADISA VÁLASZTÓ-BIZOTTSÁGÁTÓL Budapest, VI., Laudon-utca 3.

Hirdetmény

A Pesti Chevra Kadisa Izr. Szentegylet képviselő-testületi tagjainak választása 1926. évi január hó 3-án, vasárnap, az intézet székházában, Budapest, VI. ker. Laudon-utca 3. sz. alatt tartatik meg.

A szavazás délelőtt 9 órától délután 6 óráig megszakítás nélkül folyik, ugyanakkor a szavazóigazolványok is átvehetők. Akik választási igazolványaikat előbb óhajtják átvenni, ezt f. é. december hó 29-től kezdve d. e. 9—12-ig és d. u. 4—6-ig kellő igazolás mellett személyesen esz-közölhetik.

Budapest, 1925. év december havában.

A választó-bizottság nevében:

Ehrlich G. Gusztáv s. k.

a választó-bizottság elnöke.

Dr. Eulenberg Salamon s. k. Ledermann Mór s. k.

a választó-biz. alelnöke. a választó-biz. alelnöke.

Gaiduschek Marcell s. k.

bizottsági jegyző.

Felélős szerkesztő és kiadó: Dr. PATAI JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VI., Révay-u. 14. 5864 Korvin Testvérek grafikai intézete Budapest.

Felélős nyomdavezető: Polgár J.

**Gallérokat,
frakkinget új eljárással
8 óra alatt is
kifogástalanul tisztít**

a „KIRÁLY“

GÖZMOSÓDA, KELMEFESTŐ ÉS VEGYTISZTÍTÓ

VII. Király ucca 15. VII. Dohány ucca 20.
V. Bálvány ucca 23. IV. Magyar ucca 6.

TELEFON: 191—33.

A vidék részére külön postaosztály.
Ugyanott a legkiválóbb vegytisztítás és kelmefestés.
Az új tisztítási eljárás folytán a gallérok háromszor
annyi ideig tartják meg épségüket, mint eddig.

JAKOBI G. LAJOS
URI SZABÓ

Telefon:
153-94.

BUDAPEST, VI.
PODMANICZKY UCCA 6

FÜRDŐSZOBA ÉS VIZVEZETÉK BERENDEZÉSEKET
ÉPÜLET-

BÁDOGOS MUNKÁLATOKAT KÉSZIT

WIESEL ADOLF

VI. VILMOS CSÁSZÁR UT 47. O TELEFON: 91—20.

EZÜST disztárgyak, evő-
eszközök, sport-
és versenydíjak

dús választékban
gvári árban

Schleifer ezüstárugár
VII. Kazinczy u. 14 Telefon J. 135-28

SZÁNTÓ JÓZSEF SZÜCSMESTER, BUDAPEST, VII. KERÜLET, KLAUZÁL-TÉR 7. SZÁM
(KLAUZÁL UCCA SAROK) TELEFON JÓZSEF 128—29

Ajánlja saját műhelyében készült, dűsan felszerelt kéz szőrmearu raktárát. Mindenemű szőrmearuk és téli ruhák nyári gondozására elfogadtnak

ZSOLDOS MAGÁNTANFOLYAM

Budapest, VII., Dohány-utca 84.

Telefon: József 124—47.

Előkészít polgári- és közép
iskolai magánvizsgákra, érettsé-
gére.

Szőrmebundák

elsőrangú kivitelben jutányosan beszerezhetők

KATZERNÉL

Budapest, VI. Ó ucca 44. szám

**Ügyeljen
bevásárlásainál**

védjegyünkre!

*Nem paripa, ha nem nyerges,
Nem is kislány,
Ha nem szerelmes,
Nemiscsárda, ha nem hangos,
Nem is kávé,
Ha nem FRANCK-os!*

D. 111 O. 25 I. — Va. 6.

SIRKÓ

Lőwy-nél
Budán

Fő ucca 88
(saját ház)

Telefonszám 146-99

Leszállított árban!

FACSILLÁROK·
ÁLLÓ-LÁMPÁK·
FALI KAROK·

MŰVÉSZETI
TARTOSÁK
OLGSÓK·

NAGYMEZŐ-U. 52. TELEFONKÖZPONT MELLETT.

Hó- és sárcipő legjobb minőségben kapható és javítható
Neumann Gézánál VI. Nagymező-u 50, Dessowffy-u. sarok

Ifj. WEISS GYULA

TÜKÖR- ÉS TÁBLAÜVEG-
NAGYKERESKEDŐ

BUDAPEST, V., VADÁSZ-UTCA 29.

TAUBESZ JENŐ

EZÜSTÁRUGYÁRA

TELEFON:
J. 171—49

BUDAPEST
IV., SZARKA-U. 4.

NEIGER נֵיגֶר ÉTTERMEI

A magyar zsidóság találkozó helye.

Speciális ételek. Figyelmes kiszolgálás.

POLGÁRI ÁRAK.

BUDAPEST, VI., TERÉZ-KÖRUT 4. SZ.

CIPŐ
különlegességek

**Hó- és
sárcipők**

RÁKÓCZI-UT 1.

A régi Nemzeti Színház
helyén

Farsangi selyemharisnyák
minden színben

KOMÁROMI

VI., NAGYMEZŐ UCCA 14.
(Andrássy-út sarok).

CSÁNGÓ HENRIK

BŐRÖNDÖS

CSAK MUZEUMKÖRUT 5. SZÁM

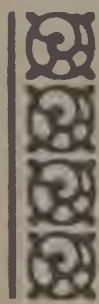
TELEFON: JÓZSEF 103—45

A cím fontos! Flókdíszlet nincs! Hasznavevő céggel nem azonos!

Függönyök, terítők,

kézimunkák, iparművészeti kivitel-
ben Olcsó árak Filet
és ruhacsipkék, gobelinek
nagy választékban

„E r m a“ kézimunkaház
VIII. József körut 17, telefon József 57

ERDŐDI-NEUMANN
ELEKTROTECHNIKAI CIKKEK NAGY RAKTÁRA

BUDAPEST
VI. VILMOS CSÁSZÁR-ÚT 27 SZ. TELEFON: 103-82

Csillárok, rádiókészülékek,
selyemernyők,
villamos főzőkészülékek gyári áron. Kedvező fizetési feltételek

Korvin Testvérek grafikai műintézet Budapest, VI., Révay-utca 14.